

Raport z monitorowania społeczeństwa obywatelskiego
w sprawie wdrożenia krajowych ram strategicznych na
rzecz równości, integracji i uczestnictwa Romów
w Polsce

FUNDACJA JAW DIKH!

Współpraca

CENTRALNA
RADA ROMÓW
W POLSCE

Przygotowane przez:
Fundacja Jaw Dikh
Luty 2025

Publikacja powstała przy wsparciu finansowym Komisji Europejskiej

INFORMACJA PRAWNA

Wsparcie Komisji Europejskiej przy tworzeniu niniejszej publikacji nie stanowi poparcia dla treści, które odzwierciedlają jedynie poglądy autorów, a Komisja nie może być pociągana do odpowiedzialności za jakiegokolwiek wykorzystanie zawartych w niej informacji.

Jak cytować ten raport:

Fundacja Jaw Dikh (2025) *Sprawozdanie z monitorowania społeczeństwa obywatelskiego na temat wdrażania krajowych ram strategicznych na rzecz równości, integracji i uczestnictwa Romów w Polsce*. Roma Civil Monitor

Raport został przygotowany przez dr Elżbietę Mirgę-Wójtowicz we współpracy z Centralną Radą Romów w Polsce - Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów oraz Moniką Szewczyk, doktorantką w Szkole Doktorskiej Nauk Społecznych Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Raport został przygotowany w ramach inicjatywy "[Działania przygotowawcze - Romski Monitoring Obywatelski - Wzmocnienie potencjału i zaangażowania Romów i pro-romskiego społeczeństwa obywatelskiego w monitorowanie polityki przegląd](#)" realizowanej przez konsorcjum kierowane przez Instytut Demokracji Uniwersytetu Środkowoeuropejskiego (DI/CEU), w tym Europejską Sieć Romskich Organizacji Oddolnych (ERGO Network), Fundación Secretariado Gitano (FSG) i Europejskie Centrum Praw Romów (ERRC). Inicjatywa została sfinansowana przez Dyрекcję Generalną Komisji Europejskiej ds. Sprawiedliwości i Konsumentów (DG Just) w ramach umowy o świadczenie usług nr. JUST/2020/RPAA/PR/EQUA/0095.

Raport przedstawia ustalenia autorów i niekoniecznie odzwierciedla poglądy konsorcjum lub Komisji Europejskiej, które nie mogą być pociągnięte do odpowiedzialności za jakiegokolwiek wykorzystanie informacji zawartych w niniejszym dokumencie.

ZAWARTOŚĆ

Spis treści

LISTA SKRÓTÓW	6
STRESZCZENIE	7
WPROWADZENIE	9
1. Wdrożenie NRSF	12
1.1. Kluczowe zmiany i skuteczność wdrożenia	12
1.1.1. Zmiany w NRSF	12
1.1.2. Postęp we wdrażaniu	12
1.1.3. Skuteczność monitorowania	13
1.1.4. Gromadzenie danych	14
1.2. Synergia NRSF z działaniami krajowymi i unijnymi	14
1.2.1. Polityki uzupełniające	14
1.2.2. Dostosowanie do działań UE	15
1.2.3. Rozwiązywanie problemów związanych z poprzednimi ocenami	16
1.3. Udział Romów we wdrażaniu i monitorowaniu	16
1.3.1. Zaangażowanie romskich organizacji społeczeństwa obywatelskiego we wdrażanie	16
1.3.2. Romowie w instytucjach publicznych wdrażających NRSF	17
1.3.3. Udział Romów w monitorowaniu i ocenie	17
1.3.4. Wkład Krajowej Platformy Romów we wdrażanie NRSF	17
2. Przegląd według obszaru tematycznego	18
2.1. Walka z antycyganizmem i dyskryminacją	18
2.1.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów	18
2.1.2. Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF	18
2.2. Edukacja	20
2.2.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów	20
2.2.2. Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF	21
2.3. Zatrudnienie	22
2.3.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów	22
2.3.2. Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF	22
2.4. Opieka zdrowotna	22
2.4.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów	23
2.4.2. Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF	23
2.5. Mieszkalnictwo, podstawowe usługi i sprawiedliwość środowiskowa	23
2.5.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów	23
2.5.2. Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF	23
2.6. Ochrona socjalna	23
2.6.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów	23
2.6.2. Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF	24
2.7. Usługi społeczne	25
2.7.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów	25
2.7.2. Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF	25
2.8. Ochrona dzieci	25
2.8.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów	25
2.8.2. Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF	25
2.9. Promowanie (świadomości) romskiej sztuki, kultury i historii	25
2.9.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów	25

2.9.2.	Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF	28
3.	SKUPIENIE SIĘ NA KLUCZOWYCH PROBLEMACH DOTYKAJĄCYCH ROMÓW	29
3.1.	Dyskryminacja ukraińskich Romów	29
3.1.1.	Skuteczność w rozwiązywaniu problemu.....	29
3.1.2.	Udział Romów	28
3.2.	Segregacja mieszkańców	29
3.2.1	Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemu	32
3.2.2	Synergia z innymi działaniami.....	33
3.2.3	Udział Romów	34
4	WYKORZYSTANIE INSTRUMENTÓW FINANSOWANIA UE	36
4.3	Romskie społeczeństwo obywatelskie we wdrażaniu funduszy UE	38
5	DODATKOWE USTALENIA.....	39
	WNIOSKI I ZALECENIA	38
	REFERENCJE	42
	KLUCZOWE DOKUMENTY I RAPORTY DOTYCZĄCE POLITYKI	43
	ZAŁĄCZNIK: LISTA PROBLEMÓW I WARUNKÓW.....	44

LISTA SKRÓTÓW

AER	Asystenci edukacji romskiej
CPRSI	Punkt kontaktowy ds. Romów i Sinti
EURSF	Strategiczne ramy UE na rzecz Romów
LGU	Jednostka samorządu terytorialnego
MEN	Ministerstwo Edukacji Narodowej
MSWIA	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji
NRCP	Krajowy punkt kontaktowy ds. Romów
KPR	Krajowa platforma na rzecz Romów
NRSF	Krajowe ramy strategiczne dotyczące Romów
RCM	Roma Civil Monitor
Program na rzecz społeczności romskiej	Program integracji społecznej i obywatelskiej społeczności romskiej w Polsce na lata 2021-2030
RPO	Rzecznik Praw Obywatelskich

STRESZCZENIE

Główne atuty NRSF (Krajowe ramy strategiczne dotyczące Romów) obejmują jego ciągłość jako specjalnej krajowej strategii na rzecz integracji Romów, zapewniającej zaangażowanie finansowe i koncentrację polityki na kluczowych obszarach, takich jak edukacja, mieszkalnictwo i zatrudnienie. Ponadto rosnące zaangażowanie organizacji romskich w rzecznictwo i świadczenie usług wzmocniło wysiłki społeczeństwa obywatelskiego kierowanego przez Romów w monitorowaniu i wdrażaniu niektórych celów NRSF. NRSF korzysta również z ustrukturyzowanych mechanizmów sprawozdawczości rocznej i monitorowania na poziomie województwa¹.

Główne słabości pozostają jednak znaczące. NRSF nie uznaje wyraźnie antycyganizmu za kwestię systemową i nie obejmuje ukierunkowanych środków zwalczania dyskryminacji, co ma wpływ na obszary bezpośredniego zaangażowania. Udział Romów pozostaje powierzchowny i do pewnego stopnia symboliczny, bez aktywnego głosu w procesie decyzyjnym. Ponadto NRSF nie ma zdolności adaptacyjnych, ponieważ pozostał niezmienny od 2020 r. pomimo ważnych wydarzeń geopolitycznych, takich jak ukraiński kryzys uchodźczy. Bariery strukturalne, takie jak roczne finansowanie oparte na projektach i odgórne podejście do zarządzania, utrudniają jego długoterminowy wpływ.

Wdrożenie NRSF

NRSF był w dużej mierze statyczny, bez znaczących modyfikacji od czasu jego przyjęcia. Jego podstawowa struktura, kładąca nacisk na edukację i włączenie społeczne, pozostaje niezmienna. Ostatnie zmiany obejmują jednak większy nacisk na asystentów edukacji Romów i rosnącą rolę pełnomocników regionalnych w organizowaniu sesji szkoleniowych dla asystentów. Podczas gdy inicjatywy te tworzą pozytywną dynamikę oddolną, są one przyćmione brakiem reform systemowych. Co więcej, rosyjska inwazja na Ukrainę i późniejszy kryzys związany z uchodźcami romskimi ujawniły luki w elastyczności ram, podkreślając potrzebę pilnego dostosowania polityki do nowych wyzwań.

Przegląd sytuacji w kraju według obszaru

Postępy we wdrażaniu NRSF różnią się znacznie w poszczególnych obszarach tematycznych.

W NRSF brakuje dedykowanych mechanizmów do zwalczania przestępstw z nienawiści, dyskryminacji strukturalnej i antycyganizmu. Zamiast tego zakłada, że wystarczą ogólne przepisy antydyskryminacyjne. Raporty wskazują, że ukraińscy uchodźcy romscy zostali nieproporcjonalnie wykluczeni z pomocy humanitarnej i usług publicznych, co świadczy o uprzedzeniach instytucjonalnych.

Romscy asystenci edukacyjni i stypendia pozostają podstawą romskiego wsparcia edukacyjnego. Jednak bariery językowe, segregacja szkolna, niepewność zatrudnienia i uprzedzenia kulturowe utrzymują się, ograniczając wpływ tych inicjatyw. NRSF wyznacza nierealistyczne cele, takie jak zapisanie 3000 romskich dzieci do przedszkoli do 2030 r., mimo że obecnie uczestniczy w nich tylko 168 dzieci.

Wsparcie związane z zatrudnieniem jest głównie nieskuteczne, ponieważ Romowie pozostają zmarginalizowani na rynku pracy. NRSF nie obejmuje konkretnych mechanizmów zwalczania dyskryminacji w miejscu pracy ani poprawy dostępu do szkoleń zawodowych.

Ogólna sytuacja mieszkaniowa Romów nie jest na ogół tragiczna, z wyjątkiem kilku szczególnie trudnych lokalizacji, takich jak osiedla Maszkowice i Koszary, w których brakuje trwałych interwencji. Samorządy lokalne albo zaniedbują, albo opóźniają wdrażanie romskiej polityki mieszkaniowej. NRSF nie oferuje mechanizmów egzekwowania prawa w celu zapewnienia, że władze działają na rzecz poprawy warunków życia Romów.

Chociaż wiele mieszkań jest przeludnionych i wymaga remontu, istnieją przypadki, w których zarówno społeczności romskie, jak i osoby prywatne podejmują wysiłki w celu poprawy warunków życia.

¹ W Polsce jest 16 województw, a na czele każdego z nich stoi wojewoda - przedstawiciel rządu w terenie powoływany przez Prezesa Rady Ministrów. Wojewoda nadzoruje administrację rządową w regionie, koordynuje współpracę z władzami lokalnymi i zapewnia legalność jej działań. Wojewoda odpowiada m.in. za zarządzanie kryzysowe, porządek publiczny i kontrolę środków finansowych, a w realizacji zadań wspiera go urząd wojewódzki.

NRSF zakłada, że Romowie mają równy dostęp do usług socjalnych, jednak raporty wskazują, że bariery strukturalne uniemożliwiają Romom korzystanie z głównych programów opieki społecznej. Dzieci romskie stoją w obliczu wielu wyzwań, a w ramach NRSF nie ma specjalnych ram ochrony dzieci.

NRSF wspiera romskie projekty kulturalne, ale ma tendencję do promowania konserwatywnych, statycznych i stereotypowych reprezentacji, zamiast odzwierciedlać napędzane nowoczesnością zmiany w tożsamości Romów i różnorodności ich kultury. Romskie inicjatywy artystyczne zyskały międzynarodowe uznanie, ale sukces ten jest głównie niezależny od NRSF.

Skupienie się na kluczowych kwestiach dotyczących Romów

W obecnych ramach nadal występują krytyczne kwestie.

Ukraińscy uchodźcy romscy byli systematycznie wykluczani z pomocy humanitarnej, doświadczając segregacji w schroniskach, dyskryminacji mieszkaniowej i wykluczenia z edukacji. Polskie romskie organizacje pozarządowe podjęły działania w celu zapewnienia nieformalnego wsparcia, podkreślając niepowodzenie rządu w rozwiązaniu tego kryzysu.

NRSF nie rozwiązuje problemu segregacji mieszkaniowej, pozostawiając Romów w Maszkowicach i Koszarach w ubóstwie i niebezpiecznych warunkach mieszkaniowych. Samorządy lokalne zaniedbują rozwiązania, odmawiają funduszy i polegają na reakcjach kryzysowych. Bariery prawne uniemożliwiają inwestycje, a eksmisje pogłębiają marginalizację. Przybycie ukraińskich uchodźców romskich wywiera dodatkową presję na te niedociągnięcia. Bardziej energiczne egzekwowanie prawa, legalizacja osiedli i udział Romów są niezbędne dla zrównoważonych rozwiązań mieszkaniowych.

Wykorzystanie instrumentów finansowania UE

Europejski Fundusz Społeczny Plus (EFS+) odgrywa kluczową rolę w działaniach na rzecz integracji Romów w Polsce. Jednak dostęp do finansowania jest fragmentaryczny i niespójny, ze znacznymi różnicami regionalnymi w sposobie przydzielania funduszy EFS+. Niektóre województwa przeznaczają specjalne fundusze na inicjatywy romskie, podczas gdy inne włączają wsparcie dla Romów do ogólnych programów integracji społecznej. Brak udziału Romów w procesach decyzyjnych dotyczących finansowania prowadzi do niedopasowania priorytetów. Poprawa koordynacji między organizacjami romskimi a instytucjami zarządzającymi ma zasadnicze znaczenie dla zapewnienia, że fundusze skutecznie zaspokajają potrzeby społeczności.

Wykorzystanie funduszy UE w celu wzmocnienia rzecznictwa nie zostało w pełni wdrożone. Krajowy Punkt Kontaktowy ds. Romów (NRCP) nigdy nie zorganizował krajowych platform romskich ze względu na niedobory personelu rządowego i odpowiedniej wiedzy specjalistycznej.²

²Wywiad 2; Wywiad 3; Wywiad 4; Wywiad 5; Wywiad 6; Spotkanie 8, Spotkanie 9, Spotkanie 10.

WPROWADZENIE

Krajowe ramy strategiczne dotyczące Romów

NRSF, zatytułowany "Program integracji społecznej i obywatelskiej społeczności romskiej w Polsce na lata 2021-2030"³ jest samodzielną strategią i kontynuacją wcześniejszych programów rządowych. Koncentruje się na ukierunkowanych interwencjach na rzecz społeczności romskiej, obejmujących takie obszary, jak edukacja, zatrudnienie, zdrowie, mieszkalnictwo, dyskryminacja i innowacje. W swoim ogólnym celu program odzwierciedla konsekwentne zaangażowanie polityczne i przydział środków na inicjatywy ukierunkowane na Romów, z głównym naciskiem na edukację i mieszkalnictwo. NRSF nie był aktualizowany ani modyfikowany od czasu jego powstania w 2020 r. NRSF został zatwierdzony przez Radę Ministrów w dniu 21 grudnia 2020 r., co podkreśla jego krajowe znaczenie. Chociaż polityka była omawiana w parlamencie, do jej wdrożenia nie było wymagane formalne zatwierdzenie legislacyjne.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji (MSWiA) jest odpowiedzialne za nadzorowanie wdrażania NRSF.⁴ W celu oceny postępów przygotowywane są roczne sprawozdania, które zawierają dane ilościowe dotyczące wyników i jakościowe oceny wpływu.⁵ Sprawozdania te są dostępne na stronie internetowej MSWiA.⁶ Chociaż NRSF obejmuje ogólnie, ale w różnych proporcjach, cztery cele sektorowe Strategicznych Ram UE na rzecz Romów (EURSF), takie jak edukacja, zatrudnienie, zdrowie i mieszkalnictwo, ma kilka istotnych braków, które zostaną określone w niniejszym raporcie.

Rozwój NRSF był scentralizowany, a MSWiA opracowało strategię. Jego odgórną konceptualizacja oznaczała, że na wczesnym etapie brakowało znaczącego zaangażowania ze strony społeczności romskich lub ekspertów lub było ono minimalne. Chociaż projekt został udostępniony niektórym organizacjom romskim, proces konsultacji był ściśle kontrolowany przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji (MSWiA), a wkład Romów ograniczał się do drobnych sugestii - takich jak zastąpienie określonych terminów (np. "getto") - a nie do merytorycznego wkładu. W raporcie podkreślono, że konsultacje ograniczały się do symbolicznych gestów, takich jak wysyłanie projektów do organizacji bez znaczącego dialogu. Kluczowe organy doradcze Romów, takie jak Zespół Romski w ramach Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych⁷ były w dużej mierze nieaktywne, ostatnie posiedzenie odbyło się w 2016 r., a ich rola znacznie się zmniejszyła, pozostawiając lukę w zorganizowanej reprezentacji Romów. Ta kwestia strukturalna osłabiła uczestnictwo Romów⁸.

Komisje wojewodów są głównymi zainteresowanymi stronami odpowiedzialnymi za wdrażanie i monitorowanie NRSF. Chociaż w skład tych regionalnych komisji wchodzi niektórzy eksperci ds. Romów, brak uprawnień decyzyjnych i niewystarczająca ilość czasu na ocenę wniosków ogranicza ich wpływ. Rozmówcy opisywali doświadczenia związane z ignorowaniem lub koniecznością akceptowania wcześniej ustalonych wyników. Organizacje romskie są traktowane przede wszystkim jako beneficjenci końcowi i odbiorcy, a nie zainteresowane strony. Brak oddolnych inicjatyw wzmacniających pozycję lub budujących potencjał utrwała tę nierównowagę, jeszcze bardziej marginalizując głosy Romów w procesach kształtowania i wdrażania polityki. W raporcie podkreślono, że żadne fundusze ani mechanizmy nie są przeznaczone na wzmocnienie pozycji organizacji romskich na poziomie oddolnym, co utrudnia im aktywne uczestnictwo w monitorowaniu i wdrażaniu polityki.

³<https://www.gov.pl/attachment/2f8296d9-80d5-4236-a6a8-3e22260e38f1>;
<https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/programme-of-roma-integration-2021-2030>

⁴<https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne>

⁵<https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/programy-integracji-spolecznosci-romskiej>

⁶Na przykład: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (2023). *Sprawozdanie z realizacji Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030: Rok obywatelskiej-romow-w-polsce-na-lata-2021-2030-za-2023-rok2023*. <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/sprawozdanie-z-realizacji-programu-integracji-spolecznej-i->

⁷Komisja Wspólna Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych. <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/bxxvii-plenarne-posiedzenie-komisji-wspolnej-rzadu-i-mniejszosci-narodowych-i-etnicznych-zostalozaplanowane-na-12-marca-2025-r-planowany-poczonek-posiedzenia-to-godz-900-ponizej-mozna-zapoznac-sie-z-proponowanym-porzadkiem-obra>

⁸Roma Civil Monitor. (2023). *Raport z monitoringu społeczeństwa obywatelskiego na temat wdrażania krajowych strategii na rzecz Romów: Polska*. <https://romacivilmonitoring.eu/wp-content/uploads/2023/08/RCM2-2022-C3-Poland-CATALOGUE.pdf>

Od pewnego czasu NRSF w Polsce spotyka się ze znaczącą krytyką ze względu na jej wąskie ukierunkowanie i błędne założenia dotyczące marginalizacji Romów. Jak podkreślono [w raporcie Polish Roma Civil Monitor 2023](#), strategia w przeważającej mierze przypisuje marginalizację społeczności romskich ich własnym praktykom kulturowym, takim jak wczesne małżeństwa i niski poziom wykształcenia.¹⁰ Taka perspektywa utrwała szkodliwe stereotypy i odsuwa odpowiedzialność od czynników systemowych, takich jak antycyganizm, rasizm instytucjonalny, ubóstwo i segregacja mieszkaniowa. Takie podejście nie tylko podważa wysiłki na rzecz prawdziwej integracji, ale także nie jest zgodne ze Strategicznymi Ramami UE na rzecz Romów, które stawiają zwalczanie antycyganizmu w centrum uwagi. Konsekwencją takiego podejścia jest to, że antycyganizm, główny temat unijnych ram dotyczących Romów, jest wyraźnie nieobecny w NRSF, mimo że raport RCM 2023 podkreśla, że polskie NRSF nie odnoszą się wyraźnie do antycyganizmu. Zamiast traktować dyskryminację jako podstawową kwestię, ramy te przenoszą ją na odpowiedzialność instytucji zewnętrznych, takich jak Policja i Ministerstwo Sprawiedliwości. Taka decentralizacja odpowiedzialności prowadzi do fragmentarycznych i nieskutecznych reakcji, ponieważ antycyganizm jest głęboko zakorzenioną kwestią społeczną w Polsce, przejawiającą się na rynku pracy, w polityce mieszkaniowej i postawach społecznych. Zaniedbując ten kluczowy aspekt, NRSF traci szansę na zajęcie się barierami systemowymi, które utrudniają integrację Romów.

NRSF kładzie nacisk na edukację i mieszkalnictwo jako główne obszary walki z marginalizacją Romów. Chociaż są to krytyczne dziedziny, ta wąska koncentracja pomija inne pilne kwestie, takie jak opieka zdrowotna, edukacja i zatrudnienie, w których społeczności romskie napotykać znaczne bariery. Jeśli chodzi o zatrudnienie, strategia przypisuje niskie wskaźniki zatrudnienia wśród Romów przede wszystkim brakom w wykształceniu, pomijając wszechobecny wpływ systemowej dyskryminacji i antycyganizmu na rynku pracy. Podobnie opieka zdrowotna nie jest traktowana priorytetowo. Brak ukierunkowanych interwencji zdrowotnych dodatkowo pogłębia te nierówności, pozostawiając krytyczne potrzeby niezaspokojone.¹¹

Ocena ex-ante strategii odzwierciedlała wczesny optymizm, z dużymi oczekiwaniami na znaczące postępy w obszarach takich jak edukacja, mieszkalnictwo i integracja Romów. Określono konkretne cele, takie jak zmniejszenie odsetka osób przedwcześnie kończących naukę i rozszerzony dostęp do interwencji mieszkaniowych, choć wiele z nich skrytykowano za zbyt ambitne lub niewystarczająco zdefiniowane. Strategia zakładała, że dostosowanie do strategicznych ram UE na rzecz Romów i wykorzystanie mechanizmów finansowania UE doprowadzi do przyspieszenia postępów w tych dziedzinach. Nie udało się jednak wykorzystać możliwości włączenia innowacyjnych praktyk, takich jak wspieranie partnerstw między organizacjami romskimi a instytucjami głównego nurtu, do czego zdecydowanie zachęcają ramy UE¹².

Program ma kilka mocnych stron, które przyczyniają się do jego skuteczności i potencjału pozytywnego oddziaływania. Po pierwsze, ciągłość w alokacji zasobów poprzez stałe finansowanie przez państwo zapewnia stabilne podstawy do wdrożenia, umożliwiając stopniową poprawę w kluczowych obszarach, takich jak edukacja. Ponadto strategia uwzględnia różnorodność społeczności romskich, dostosowując interwencje do różnych potrzeb określonych grup, w tym miejskich i wiejskich populacji Romów. Ponadto, pomimo swoich ograniczeń, instytucjonalne ramy monitorowania odzwierciedlają zobowiązanie do rozliczalności i oceny postępów. Ogólnie rzecz biorąc, program boryka się jednak z kilkoma istotnymi słabościami, które ograniczają jego skuteczność i wiarygodność. Kluczową kwestią jest ograniczona zdolność do aktywizacji uczestnictwa organizacji romskich, ponieważ brak znaczących konsultacji podważa zarówno legitymację strategii, jak i jej zdolność do skutecznego zaspokajania potrzeb społeczności.¹³

Od czasu ostatniego raportu RCM 2023, wybory krajowe przyniosły centrolewicowo-liberalną Koalicję Obywatelską w październiku 2023 r., kończąc prawie dekadę rządów prawicy pod rządami Prawa i Sprawiedliwości (PiS). Poprzednie raporty RCM podkreślały konsekwencje tej zmiany, która w rzeczywistości oznaczała zmniejszenie nacisku na prawa człowieka, prawa mniejszości i politykę antyrasistowską. Jest zbyt wcześnie, aby ocenić wpływ zmiany rządu na zajęcie się strukturalnymi i wdrożeniowymi słabościami NRSF. Mimo to klimat polityczny z pewnością bardziej sprzyja rozwiązaniu tych kwestii.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Roma Civil Monitor. (2023). *Raport z monitoringu społeczeństwa obywatelskiego na temat wdrażania krajowych strategii na rzecz Romów: Polska*. <https://romacivilmonitoring.eu/wp-content/uploads/2023/08/RCM2-2022-C3-Poland-CATALOGUE.pdf>

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

Informacje o raporcie

Raport ewaluacyjny opiera się na analizie danych zastanych, w tym różnych dokumentach strategicznych i sprawozdaniach z realizacji programów romskich. Po pierwsze, opiera się on na dostępnych sprawozdaniach rocznych opublikowanych na stronie internetowej MSWiA z realizacji Programu romskiego w latach 2020-2023. W momencie finalizacji niniejszego raportu sprawozdanie z realizacji Programu w 2024 r. nie zostało jeszcze przygotowane.

Ocena realizacji Programu romskiego opiera się również na analizie poprzednich raportów Roma Civil Monitor (RCM) opracowanych przez Fundację Jaw Dikh w ramach projektu RCM 2017-2023,^{14a} także na wywiadach i dyskusjach podczas różnych spotkań, konferencji, seminariów z liderami i ekspertami romskimi oraz z odpowiednimi władzami. Od 24 lutego 2022 r., czyli od wybuchu pełnoskalowej wojny w Ukrainie, kilka spotkań z udziałem władz i romskiego społeczeństwa obywatelskiego poświęcono sytuacji ukraińskich Romów w Polsce, a temat Programu Romskiego i zakresu jego prac był zwykle poruszany również w kontekście wspierania ukraińskich uchodźców pochodzenia romskiego. Partnerzy koalicji RCM uczestniczyli i nadal uczestniczą w różnych forach i spotkaniach dotyczących uchodźców z Ukrainy i generalnie starają się podnosić kwestię polityki związanej z integracją i włączeniem ukraińskich i polskich Romów.

Przeprowadzono wywiady telefoniczne, internetowe i osobiste z sześcioma liderami organizacji romskich, działaczami i badaczami romskimi (pracującymi również jako asystenci edukacji romskiej lub członkowie Komisji Wojewódzkich oceniających projekty, która ocenia projekty na rzecz społeczności romskiej finansowane w ramach Programu). Kontakt z tymi osobami i wieloma innymi jest stale utrzymywany, a dyskusje na temat założeń, praktycznych aspektów, niedociągnięć i wdrażania Programu Romskiego trwają nieprzerwanie. Ponadto zebrano spostrzeżenia z notatek, obserwacji i dyskusji przeprowadzonych podczas trzech głównych wydarzeń: konferencji, Forum Asystentów Romskich oraz spotkań z pracownikami socjalnymi w Krakowie, Poznaniu i Andrychowie.

Ponadto skontaktowano się z następującymi instytucjami publicznymi poprzez spotkanie, telefon, zoom i e-mail w celu uzyskania informacji:

- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji (odpowiedzialne za Program);
- Ministerstwo Edukacji Narodowej;
- Rzecznik Praw Obywatelskich;
- Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej;
- Pełnomocnik Rządu ds. Równego Traktowania;
- Małopolski Urząd Wojewódzki w Krakowie.

Gdy w niniejszym raporcie cytowany jest rozmówca, podane jest odniesienie do jego numeru wywiadu - prosimy o zapoznanie się z listą rozmówców zawartą w sekcji referencji.

¹⁴<https://romacivilmonitoring.eu/countries/poland/>

1. WDROŻENIE NRSF

1.1. Kluczowe zmiany i skuteczność wdrożenia

1.1.1. Zmiany w NRSF

NRSF był w dużej mierze statyczny, bez znaczących modyfikacji od czasu jego przyjęcia. Jego podstawowa struktura, kładąca nacisk na edukację i integrację społeczną, pozostaje niezmienną.

Ważną zmianą w porównaniu z poprzednim okresem monitorowania jest to, że pełnomocnicy wojewody ds. mniejszości narodowych i etnicznych organizują szkolenia, warsztaty i spotkania dla asystentów edukacji romskiej (AER)¹⁵ Ponadto pełnomocnicy organizują również regularne spotkania dla wszystkich beneficjentów programu i potencjalnych partnerów. Jak wynika z wywiadów, takie spotkania są istotną platformą wymiany opinii, doświadczeń i dobrych praktyk w regionie, a przede wszystkim między organizacjami i władzami lokalnymi.

Istnieją pewne pozytywne oznaki poprawy i oddolne wysiłki na rzecz wprowadzenia zmian w niektórych obszarach. Rosyjska inwazja na Ukrainę i sytuacja ukraińskich Romów również doprowadziły do nieoczekiwanych zmian. Liderzy romscy, aktywiści i asystenci romscy wydają się wdrażać zadania Programu na rzecz Romów znacznie skuteczniej, zdobywając nowe doświadczenie w zakresie masowej mobilizacji podczas interwencji pomocowych dla ukraińskich Romów, ale wykorzystując zdobyte wcześniej know-how i kapitał społeczny. Umiejętności budowania potencjału zdobyte przez organizacje i liderów romskich w ciągu ostatnich trzech lat oznaczają, że nie czują się już zależni od finansowania z Programu na rzecz Romów (jak to miało miejsce wcześniej) i są świadomi możliwości ubiegania się o otrzymanie finansowania na swoje działania od innych organizacji humanitarnych, krajowych i międzynarodowych. W tym względzie podają przykłady mniej skomplikowanej procedury współpracy i rozliczania projektów. Finansowanie Programu pozostaje na tym samym poziomie (10 mln PLN lub 2,38 mln EUR rocznie), co biorąc pod uwagę wzrost kosztów utrzymania i inflację, oznacza, że całkowite finansowanie zmniejsza się w czasie.

Sposób realizacji Programu jest taki sam jak w poprzednich edycjach. Każdego roku wydawany jest zestaw szczegółowych rocznych wytycznych (o tej samej treści każdego roku; różnice są minimalne - w datach) jako załącznik do informacji MSWiA¹⁶, określający szczegółowe zasady dystrybucji dotacji w ramach Programu na dany rok. Ministerstwo nie nadzoruje jednak koordynacji regionalnej; obowiązek ten spoczywa na województwach.

Na poziomie regionalnym tworzone są komisje oceniające propozycje projektów składane przez organizacje pozarządowe i jednostki samorządu terytorialnego (JST). Komisja wojewódzka, w skład której zazwyczaj wchodzi przedstawiciel społeczności romskiej, wybiera najbardziej obiecujące propozycje i przedkłada je MSWiA do zatwierdzenia. Po otrzymaniu wszystkich propozycji projektów z województw, Ministerstwo odpowiednio przydziela fundusze. W rezultacie wnioskodawcy są zobowiązani do corocznego ubiegania się o udział w każdym cyklu finansowania.

1.1.2. Postęp we wdrażaniu

Realizacja Programu przebiega sprawnie, zgodnie z ogólnym harmonogramem na poziomie krajowym. W połowie roku wojewodowie organizują spotkania/konferencje poświęcone konkursom w ramach Programu na kolejny rok.

Program jest realizowany corocznie, a organizacje i partnerzy biorą udział w konkursie każdego roku i planują swoje działania na kilka miesięcy lub cały rok. Poleganie na krótkoterminowych, rocznych projektach

¹⁵ <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/szkolenie-dla-asystentow-edukacji-romskiej-w-woj-slaskim>;
<https://www.gov.pl/web/uw-warminko-mazurski/szkolenie-dla-asystentow-edukacji-romskiej>;
https://www.malopolska.uw.gov.pl/default.aspx?page=informacje_mniejszosci_narodowe

¹⁶ Informacja o procedurze udzielania dotacji ze środków "Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030" na zadania z zakresu edukacji, mieszkalnictwa oraz innowacyjnych projektów integracyjnych w 2024 r. <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/informacja-o-sposobie-postepowania-przy-udzielaniu-dotacji-ze-srodkow-programu-integracji-spoecznej-i-obywatelskiej-romow-w-polsce-na-lata-2021-2030-na-zadania-z-dziedzin-edukacja-mieszkalnictwo-innowacyjne-projekty-integracyjne-w-2024r>

powoduje niestabilność finansowania, co utrudnia organizacjom romskim i dostawcom usług wdrażanie zrównoważonych, długoterminowych inicjatyw.

Pod koniec roku, mniej więcej w październiku, wojewodowie organizują szkolenia/konferencje dotyczące naborów do Programu na kolejny rok. Na spotkania te zapraszane są wszystkie pozarządowe organizacje romskie z regionu, organizacje nieromskie oraz władze lokalne, w których mieszkają Romowie.¹⁷ Omawiane są priorytety Programu i możliwości finansowania. Po zakończeniu konkursów, zwykle na początku następnego roku, zawierane są umowy z beneficjentami przez odpowiednie województwo i w kolejnych miesiącach przekazywane są fundusze.

1.1.3. Skuteczność monitorowania

MSWiA i województwa na bieżąco monitorują postępy Programu na lata 2021-2030 i co roku dokonują oceny jego realizacji. Do końca lutego każdego roku województwa przekazują zbiorcze sprawozdania z realizacji Programu na swoim terenie do MSWiA, które publikuje zbiorczą analizę.¹⁸ Na poziomie województw przeprowadzane są kontrole realizowanych zadań.

W celu oceny powodzenia realizacji Programu, MSWiA przewiduje przeprowadzenie badań i przygotowanie raportów z udziałem niezależnych ekspertów, organizacji pozarządowych i innych instytucji. Jak dotąd takie badanie nie zostało zlecone. Być może trzyletnie ramy czasowe są zbyt krótkie na takie badanie, ponieważ NRSF jest planowany perspektywnie na dziesięć lat.

Z rozmów z przedstawicielami rządu oraz w 2022 r. uzyskano informację, że po około pięciu latach planowana jest taka ewaluacja.¹⁹ Ponieważ członkowie naszej koalicji regularnie uczestniczą w posiedzeniach Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych, otrzymaliśmy informację, że taka ewaluacja jest planowana w najbliższym czasie. Na spotkaniach członkowie naszej koalicji wielokrotnie wskazywali na potrzebę oceny realizacji Programu z merytorycznym udziałem Romów oraz jego modyfikacji w związku z kryzysem pandemicznym i wojną na Ukrainie.²⁰

1.1.4. Gromadzenie danych

Dane do wypełnienia wskaźników są zbierane od beneficjentów Programu na poziomie województw i przekazywane do MSWiA, które przygotowuje roczne sprawozdania. Podtrzymujemy jednak opinię wyrażoną w raporcie RCM Polska 2023²¹, że analiza Programu 2021-2030 ujawnia istotne kwestie związane z metodologią wyznaczania celów.

Opiera się na uproszczonym podejściu, w którym "średni roczny wskaźnik" jest mnożony przez dziesięć w celu prognozowania długoterminowych wyników. Ta mechanistyczna kalkulacja budzi poważne obawy co do realizmu leżących u jej podstaw założeń. Przyjmując statyczny model projekcji, program nie uwzględnia złożoności dynamiki społeczno-gospodarczej, która może znacząco wpłynąć na osiągnięcie jego celów.

¹⁷Wywiad 2.

¹⁸Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (2021). *Sprawozdanie z realizacji narodowe-i-etniczne/sprawozdanie-z-realizacji-programu-integracji-społecznej-i-obywatelskiej-romow-w-polsce-na-lata-Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030: Rok 2021.* <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-2021-2030-w-2021-r>

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (2022). *Sprawozdanie z realizacji i obywatel/Programu integracji społecznej skiej Romów w Polsce na lata 2021-2030: Rok 2022.* <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-.narodowe-i-etniczne/sprawozdanie-za-rok-2022-z-realizacji-programu-integracji-społecznej-i-obywatelskiej-romow-w-polsce-na-lata-2021-2030>

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (2023). *Sprawozdanie z realizacji narodowe-i-etniczne/sprawozdanie-z-realizacji-programu-integracji-społecznej-i-obywatelskiej-romow-w-polsce-na-lata-Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030: Rok 2021-2030-za-2023-rok2023.* <https://www.gov.pl/web/mniejszosci->

¹⁹Wywiad 2; Wywiad 3; Wywiad 4; Wywiad 5; Wywiad 6; Spotkanie 8, Spotkanie 9, Spotkanie 10.

²⁰Wywiad 2; Wywiad 3.

²¹Roma Civil Monitor. (2023). *Raport z monitoringu społeczeństwa obywatelskiego na temat wdrażania krajowych strategii na rzecz Romów: Polska*, s. 25.

Kluczowe pominięte czynniki obejmują wzorce migracji, które mogą zmienić rozkład populacji i alokację zasobów; zmiany demograficzne, takie jak starzenie się populacji lub zmiany wskaźników urodzeń, które mogą wpływać na potrzeby mieszkaniowe, edukacyjne i zatrudnienia; oraz ewoluujące struktury rodzinne, w tym mniejsze rozmiary gospodarstw domowych lub zwiększoną mobilność, które mogą zmienić popyt na usługi społeczne. Ignorowanie tych zmiennych sprawia, że długoterminowe cele programu wydają się zbyt sztywne i potencjalnie nieosiągalne, ponieważ rzeczywiste warunki prawdopodobnie będą z czasem odbiegać od uproszczonych prognoz. Solidniejsze podejście uwzględniłoby te dynamiczne elementy, tworząc bardziej elastyczne i realistyczne ramy planowania polityki. Prognozy są zbyt optymistyczne; na przykład cel objęcia 3 000 dzieci edukacją przedszkolną do 2030 r. wydaje się nierealny, biorąc pod uwagę obecny wskaźnik 168.²² Podobnie cel dotarcia do 60 000 osób objętych interwencją edukacyjną znacznie przekracza oficjalną populację Romów w Polsce. Rozbieżności w liczbach i terminologii powodują zamieszanie, utrudniając właściwe monitorowanie i ocenę działań.

1.2. Synergia NRSF z działaniami krajowymi i unijnymi

1.2.1. Polityki uzupełniające

Program nakreśla zarówno ukierunkowane działania, jak i główny nurt polityki; jednak kwestia integracji Romów z głównym nurtem polityki nie jest szeroko omawiana. Zakłada się, że skoro Romowie są obywatelami polskimi, są oni automatycznie uwzględniani.

Program NRSF wspomina o Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju na okres do 2020 r. (z perspektywą do 2030 r.),²³ która ma na celu zwiększenie dobrobytu Polaków i zmniejszenie liczby osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym, w tym zmarginalizowanych rodzin romskich. Ukierunkowane interwencje określone w Programie romskim zakładają, że poprawa w obszarach edukacji i mieszkalnictwa rozwiąże problemy w innych dziedzinach. Ponadto uważa się, że polityka głównego nurtu uzupełnia wcześniejsze inicjatywy, a oba podejścia mogą prowadzić do pozytywnych rezultatów.

Postrzeganie i przekonanie, że wszyscy Romowie automatycznie korzystają ze środków głównego nurtu, zostało wzmocnione, zwłaszcza wraz z obecnością ukraińskich Romów w Polsce. Instytucje publiczne, w obliczu przybycia dużej liczby ukraińskich uchodźców, zaczęły "uznawać" polskość polskich Romów.²⁴

Z drugiej strony, agencje rządowe często zwracały się do organizacji pozarządowych polskich Romów jako najbardziej odpowiednich podmiotów do zajmowania się ukraińskimi Romami, często umieszczając je w tej samej kategorii, co czasami wzmacniało negatywne stereotypy. Ruch romski w Polsce jest zróżnicowany, a jego reakcja na ukraińskich uchodźców romskich została ukształtowana przez wiele czynników, w tym doświadczenia historyczne, dynamikę społeczności i relacje instytucjonalne.

J jendej strony polskie organizacje romskie i aktywiści aktywnie wspierają ukraińskich Romów, zapewniając im pomoc humanitarną, prawną i rzecznicтво w celu zapewnienia im dostępu do usług. Odzwierciedla to szersze poczucie solidarności i uznanie wspólnych zmagañ, szczególnie w zakresie dyskryminacji i wykluczenia społecznego. Niektórzy aktywiści podkreślali znaczenie uznania szczególnych wyzwañ ukraińskich Romów, którzy często doświadczają dodatkowych warstw wykluczenia z powodu bezpañstwowości, braku dokumentacji lub barier językowych. Z drugiej strony, niektórzy liderzy i organizacje polskich Romów podkreślają swoją rolę jako przedstawicieli społeczności polskich Romów²⁵, a nie jako ogólnych rzeczników wszystkich Romów w Polsce. Perspektywa ta czasami wynika z obaw o alokację zasobów, ponieważ polscy Romowie nadal stoją przed poważnymi wyzwaniami społeczno-ekonomicznymi. Istnieje również świadomość, że traktowanie wszystkich Romów - zarówno polskich, jak i ukraińskich - jako jednorodnej grupy może wzmacniać stereotypy i pomijać istotne różnice w statusie prawnym, tożsamości kulturowej i doświadczeniach życiowych.

²²Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (2023). *Sprawozdanie z realizacji narodowe-i-etniczne/sprawozdanie-z-realizacji-programu-integracji-społecznej-i-obywatelskiej-romow-w-polsce-na-lata-Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030: Rok 2021-2030-za-2023-rok*. <https://www.gov.pl/web/mniejszosci->

²³<https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/informacje-o-strategii-na-rzecz-odpowiedzialnego-rozwoju>

²⁴Wywiad 2; Wywiad 3; Wywiad 4; Wywiad 5; Wywiad 6; Spotkanie 8, Spotkanie 9, Spotkanie 10.

²⁵ *Ibidem*.

Ponadto, choć istnieje solidarność, pojawiły się pewne napięcia wynikające z różnic w normach kulturowych, warunkach ekonomicznych i historycznych doświadczeniach integracji w Polsce. Ukraińscy Romowie, którzy często przybywają w trudnej sytuacji, mogą być postrzegani jako wzmacniający negatywne stereotypy, nad których przewyciężeniem pracowali polscy Romowie. Tę dynamikę dodatkowo komplikuje tendencja rządu do zwracania się do polskich romskich organizacji pozarządowych jako głównych podmiotów odpowiedzialnych za pomoc ukraińskim Romom, czasami bez wystarczających zasobów lub konsultacji. Tę złożoną sytuację należy rozważyć w kolejnych częściach raportu.

1.2.2. Dostosowanie do działań UE

Program Integracji Romów w Polsce na lata 2021-2030 jest zgodny z celami Strategicznych Ram na rzecz Równości, Integracji i Uczestnictwa Romów.²⁶ Ramy te nadają priorytet walce z dyskryminacją, ale w ograniczonym zakresie. Odnosi się do zwalczania dyskryminacji, stereotypów i uprzedzeń poprzez zmniejszenie ubóstwa i poprawę warunków życia, ale strategia nie odnosi się bezpośrednio do koncepcji i definicji antycyganizmu, co ogranicza skuteczność inicjatyw antydyskryminacyjnych. Program romski ma na celu rozwiązanie problemu nierówności społeczno-ekonomicznych w zakresie mieszkalnictwa, edukacji, zdrowia i zatrudnienia. Ponadto promuje edukację i rozwój wczesnego dzieciństwa, zwiększając dostęp dzieci romskich do edukacji, zmniejszając odsetek osób przedwcześnie kończących naukę i wspierając szkolenia zawodowe dla młodych ludzi. Ponadto obejmuje mechanizmy poprawy monitorowania, zgodnie z wezwaniem Unii Europejskiej do gromadzenia danych i odpowiedzialności w śledzeniu postępów integracji Romów.

Polski Program integracji Romów jest spójny z szerszymi ramami UE na rzecz równości i włączenia społecznego, w szczególności z Planem działania UE przeciwko rasizmowi na lata 2020-2025²⁷ oraz Europejskim filarem praw socjalnych.²⁸ Plan działania kładzie nacisk na walkę z dyskryminacją rasową (choć polski Program na rzecz Romów nie wspomina wyraźnie o antycyganizmie), podczas gdy Europejski filar praw socjalnych zapewnia równe szanse i dostęp do podstawowych usług, takich jak edukacja, mieszkalnictwo i opieka zdrowotna. Możemy założyć, że polski Program integruje te cele, zapewniając, że krajowe wysiłki przyczyniają się do szerszej europejskiej agendy antydyskryminacyjnej.

Polski Program pośrednio wspiera zaangażowanie Unii Europejskiej w realizację celów zrównoważonego rozwoju ONZ.²⁹ Program jest zgodny z celem zrównoważonego rozwoju nr 1: Zero ubóstwa, ponieważ jest skierowany do zmarginalizowanych lub znajdujących się w niekorzystnej sytuacji społeczności romskich.³⁰ Odnosi się również do celu zrównoważonego rozwoju nr 4: Jakość edukacji, zapewniając dzieciom romskim dostęp do edukacji na wszystkich poziomach. Ponadto, poprzez wysiłki na rzecz zwalczania dyskryminacji, program przyczynia się do realizacji celu zrównoważonego rozwoju nr 10: Zmniejszenie nierówności, wzmacniając szersze zaangażowanie UE na rzecz zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu.

Polski Program Integracji Romów jest zgodny z różnymi mechanizmami finansowania UE, aby osiągnąć swoje cele. Europejski Fundusz Społeczny Plus (EFS+) wspiera projekty koncentrujące się na integracji Romów w edukacji, zatrudnieniu i usługach społecznych. Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR) jest wykorzystywany do poprawy warunków mieszkaniowych Romów i infrastruktury w zmarginalizowanych społecznościach.

Program Integracji Społecznej i Obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030 spełnia tzw. warunkowość dopuszczającą Funduszy Europejskich (Załącznik IV do Rozporządzenia Ogólnego) - Warunek nr 4.5 Krajowa Strategia Integracji Romów na lata 2021-2030,

²⁶Komisja Europejska. (18 września 2020 r.). *Unia Równości: Komisja Europejska przedstawia plan działania na rzecz zwalczania rasizmu na lata 2020-2025* [komunikat prasowy]. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1813

²⁷Komisja Europejska. *Plan działania UE przeciwko rasizmowi na lata 2020-2025*. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/racism-and-xenophobia/eu-anti-racism-action-plan-2020-2025_pl

²⁸Komisja Europejska. *Europejski filar praw socjalnych*. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-pillar-social-rights-building-fairer-and-more-inclusive-european-union_en

²⁹Program Narodów Zjednoczonych ds. *Cele Zrównoważonego Rozwoju*. <https://www.undp.org/sustainable-development-goals>

³⁰Biurow Organizacji Narodów Zjednoczonych w Genewie. (11 września 2024 r.). *Eksperci Komitetu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych gratulują Polsce aktywności zawodowej i wskaźników zatrudnienia, zadają pytania dotyczące polityki przeciwdziałania zmianie klimatu i przeszkód w aborcji*. <https://www.ungeneva.org/en/news-media/meeting-summary/2024/09/examen-de-la-pologne-au-comite-des-droits-economiques-sociaux-et>

Ramy polityki na rzecz integracji Romów³¹ Zwrot środków na określony cel zależy od spełnienia tego warunku. Środki EFS+ w programie integracji są wyraźnie wskazane w sekcji 3.2 "Rynek pracy", ale nie przesądzają o szczegółach realizacji projektów na rzecz mniejszości romskiej.

1.2.3. Rozwiązywanie problemów związanych z poprzednimi ocenami

Program romski nie odnosi się do wcześniejszych zastrzeżeń i krytyki. Wszystkie nasze raporty Romskiego Monitora Obywatelskiego zostały przedłożone Ministerstwu Spraw Wewnętrznych i Administracji. Od czasu przyjęcia nowego Programu romskiego na lata 2021-2030 w 2020 r. nie został on w żaden sposób zmieniony ani zmodyfikowany.

1.3. Udział Romów we wdrażaniu i monitorowaniu

1.3.1. Zaangażowanie romskich organizacji społeczeństwa obywatelskiego we wdrażanie

Pomimo znaczącej roli, jaką romskie organizacje społeczeństwa obywatelskiego (NGO) powinny odgrywać w kształtowaniu i wdrażaniu inicjatyw integracyjnych, ich udział w Programie 2023 pozostaje ograniczony, o czym świadczy nierównomierny rozkład wniosków i niedostateczna reprezentacja oddolnych projektów kierowanych przez Romów. Sprawozdanie z realizacji Programu 2023 wskazuje, że w 15 województwach rozpatrzono łącznie 368 wniosków, przy czym z województwa pomorskiego nie wpłynęło żadne zgłoszenie. Większość wniosków dotyczyła edukacji (254), a następnie mieszkalnictwa (48) i innowacyjnych projektów integracyjnych (63), co podkreśla ciągłe priorytetowe traktowanie poprawy edukacji. Ponadto małopolski i wielkopolski urząd wojewódzki zrealizowały trzy zadania systemowe, w tym szkolenia dla asystentów edukacji romskiej (AER).

Spośród złożonych wniosków 254 (70%) otrzymało pozytywne rekomendacje. Spośród nich 221 zostało sfinansowanych z części budżetowej 83, a 33 z części 30 budżetu państwa. Prawie wszystkie przyznane środki zostały wykorzystane - 99,99% rezerwy celowej (10 000 000 zł) i 99,99% środków z części 30 (700 000 zł). Jednakże 485 000 PLN z rezerwy celowej w części 83 pozostało niewydatkowane z powodu wycofania się wykonawców z konkretnych projektów integracyjnych³²

Spośród 244 zatwierdzonych i sfinansowanych projektów tylko 31% zostało zrealizowanych przez organizacje romskie, podczas gdy większość (69%) była prowadzona przez podmioty nieromskie, w tym jednostki samorządu terytorialnego (JST) i inne organizacje pozarządowe. W sumie 146 projektów (60%) zostało wdrożonych przez LGU, podczas gdy 98 projektów (40%) zostało zrealizowanych przez organizacje pozarządowe, przy czym organizacje kierowane przez Romów zrealizowały zaledwie 75 zadań.

Dla porównania, w 2022 r. zrealizowano 241 zadań, w tym 40 projektów edukacyjnych finansowanych z Sekcji 30.³³ W tym roku 147 zadań (61%) zostało zrealizowanych przez LGU, a 94 (39%) przez organizacje pozarządowe, przy czym 73 (30,2% wszystkich zadań) zostało zrealizowanych przez romskie organizacje pozarządowe. Liczby te pokazują stabilność wskaźników realizacji zadań i konsekwentne zaangażowanie romskich organizacji pozarządowych w Program. Udział Romów zasadniczo odbywa się poprzez zaangażowanie w realizację projektu, co oznacza, że są oni zarówno beneficjentami, jak i odbiorcami końcowymi.

Dane te odzwierciedlają strukturalną nierównowagę w przydziale obowiązków i zasobów, podkreślając potrzebę silniejszych mechanizmów zwiększających zaangażowanie organizacji kierowanych przez Romów w realizację zadań strategicznych. Podczas gdy JST pozostają głównymi podmiotami wdrażającymi, romskie organizacje pozarządowe odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu i realizacji działań integracyjnych. Bezpośrednie doświadczenie i kompetencje kulturowe organizacji romskich pozwalają im w wyjątkowy sposób zaspokajać specyficzne potrzeby społeczności romskich, co sprawia, że ich większa integracja ma zasadnicze znaczenie dla długoterminowego sukcesu programu.

³¹Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (2021). *Program integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030* (s. 49, 52).

Komisja Europejska. (2020). *Załącznik IV do rozporządzenia ogólnego UE, warunek nr 4.5: Krajowe ramy polityki strategicznej na rzecz integracji Romów*. (Państwa członkowskie programujące cel szczegółowy EFS+ dotyczący promowania integracji społeczno-gospodarczej społeczności marginalizowanych, takich jak Romowie, muszą spełnić wszystkie wymogi określone w załączniku IV do wniosku Komisji dotyczącego rozporządzenia w sprawie wspólnych przepisów na lata 2021-2027 w odniesieniu do tematycznego warunku podstawowego dotyczącego krajowych ram strategicznych na rzecz integracji Romów). Kilka innych instrumentów finansowania UE, takich jak fundusze polityki spójności, można wykorzystać na rzecz równości i integracji Romów: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0620>).

³²Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (2023). *Sprawozdanie z realizacji Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030*

³³*Ibidem*.

1.3.2. Romowie w instytucjach publicznych wdrażających NRSF

Obecnie nie są znani żadeni Romowie zatrudnieni w instytucjach publicznych na szczeblu krajowym lub lokalnym, którzy są bezpośrednio odpowiedzialni za koordynację lub wdrażanie Programu na rzecz Romów. Ten brak reprezentacji Romów ma wyraźny wpływ na ogólne zrozumienie i wdrażanie Programu przez instytucje wdrażające.

Bez wkładu Romów, bezstronnych informacji zwrotnych i bezpośredniego zaangażowania w proces decyzyjny, instytucjonalne uczenie się pozostaje niewystarczające, a mechanizmy autokorekty w ramach programu praktycznie nie istnieją. Brak romskich specjalistów w administracji publicznej kontrastuje również z postęпами poczynionymi w edukacji, gdzie rosnąca liczba romskich nauczycieli i obecność romskich asystentów pokazuje, że zmiana systemowa jest możliwa, gdy wsparcie strukturalne i wola polityczna są do siebie dostosowane. Jednak bez podobnych wysiłków na rzecz ułatwienia udziału Romów w zarządzaniu polityką i jej wdrażaniu, skuteczność i zdolność reagowania programu na rzecz Romów pozostają zagrożone.³⁴

1.3.3. Udział Romów w monitorowaniu i ocenie

Romowie są zaangażowani w monitorowanie i ewaluację jedynie jako podmioty i "beneficjenci końcowi".³⁵ Oczywiście kwestie związane z Programem romskim są omawiane podczas posiedzeń Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych, a także Sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych, na które zapraszani są poszczególni przedstawiciele organizacji romskich (choć nie jest do końca jasne, na podstawie jakich kryteriów, ponieważ zapraszane osoby często się różnią i są wybierane *ad hoc* lub za pośrednictwem nieformalnych sieci). Jednakże, jak wskazano w wywiadach z liderami romskimi, ich rola ogranicza się głównie do wyrażania opinii na temat Programu na rzecz Romów, często udzielając zaleceń i krytykując go, ale bez dalszego zaangażowania lub wpływu na procesy decyzyjne.³⁶

1.3.4. Wkład Krajowej Platformy Romów we wdrażanie NRSF

W przypadku Polski analiza roli i wpływu Krajowych Platform Romskich (KPR) nie jest możliwa, ponieważ żadna z tych platform nigdy nie została zorganizowana przez Krajowy Punkt Kontaktowy ds. Romów (KPK).³⁷ Rozmowa telefoniczna została przeprowadzona z przedstawicielem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych na temat Krajowej Platformy Romskiej. Podczas dyskusji zadawano pytania o to, dlaczego Krajowy Punkt Kontaktowy ds. Romów nie podjął żadnych wysiłków w celu zorganizowania Krajowej Platformy Romów i wykorzystania dostępnych funduszy z Komisji Europejskiej pomimo bardzo łagodnych warunków. Ponadto, przedstawiciel został poproszony o wyjaśnienie barier dla takich inicjatyw. W odpowiedzi przedstawiciel wyjaśnił, że administracja publiczna w Polsce boryka się ze znacznymi niedoborami kadrowymi, co skutkuje poważnymi ograniczeniami administracyjnymi.³⁸ Obecnie tylko jedna osoba w Ministerstwie jest odpowiedzialna za kwestie romskie i zajmuje to stanowisko od około roku.

Krajowy Punkt Kontaktowy ds. Romów w Polsce, z siedzibą w MSWiA, koordynuje NRSF i współpracuje z Komisją Europejską. Jego rola jest głównie administracyjna, polega na nadzorowaniu programów, dystrybucji funduszy i współpracy z władzami lokalnymi, ale brakuje mu bezpośredniego zaangażowania w społeczności romskie lub silnego wpływu na politykę.

Kluczowe słabości obejmują ograniczoną reprezentację Romów, niewystarczające monitorowanie i wdrażanie oraz bariery biurokratyczne. Krajowy Punkt Kontaktowy ds. Romów nie radzi sobie również z systemowym antycyganizmem ani nie reaguje skutecznie na sytuacje kryzysowe, takie jak dyskryminacja ukraińskich uchodźców romskich w Polsce. Aby być bardziej skutecznym, NRCP potrzebuje silniejszej reprezentacji Romów i niezależnego monitorowania. Powinna aktywnie zwalczać antycyganizm i ustanowić ramy reagowania kryzysowego, aby wspierać społeczności romskie w sytuacjach kryzysowych. Bez tych reform istnieje ryzyko, że będzie to raczej symboliczna niż skuteczna instytucja.

³⁴Wywiad 2; Wywiad 3; Wywiad 4; Wywiad 5; Wywiad 6; Spotkanie 8, Spotkanie 9, Spotkanie 10.

³⁵*Ibidem.*

³⁶*Ibidem.*

³⁷*Ibidem.*

³⁸Rozmowa telefoniczna z przedstawicielem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji (MSWiA) na temat Krajowej Platformy Romskiej, styczeń 2025 r.

2. PRZEGLĄD WEDŁUG OBSZARU TEMATYCZNEGO

2.1. Walka z antycyganizmem i dyskryminacją

2.1.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów

Mimo, że teoretycznie NRSF został zaprojektowany w celu zwalczania antycyganizmu, który w Programie został uznany za dyskryminację, skuteczność NRSF w jego zwalczaniu jest minimalna.³⁹ Dyskryminacyjne traktowanie i monitorowanie przestępstw z nienawiści i mowy nienawiści pozostaje w rękach Ministerstwa Sprawiedliwości, Policji, Rzecznika Praw Obywatelskich i Pełnomocnika Rządu do Spraw Równego Traktowania. Mowa nienawiści i przestępstwa z nienawiści przeciwko mniejszościom, w tym Romom, pozostają poważnym problemem w Polsce. Wiele spraw jest umarzanych, a Romowie są często negatywnie przedstawiani w mediach. Brak specjalistycznych szkoleń dla prokuratorów i sędziów osłabia egzekwowanie prawa. Raport Europejskiej Komisji przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI) zwraca uwagę na nieodpowiednie środki zwalczania rasizmu i dyskryminacji.⁴⁰ Biorąc pod uwagę niski priorytet poprzedniego rządu w zwalczaniu przestępstw z nienawiści i obecne planowane zmiany w ustawodawstwie, które są na wczesnym etapie konceptualizacji prawnej,⁴¹ jest zbyt wcześnie, aby określić kierunek tych zmian.

Te instytucjonalne, polityczne i prawne zawilości są częścią problemu związanego z przeciwdziałaniem antycyganizmowi, który jest podstawową przyczyną dyskryminacji strukturalnej stawiającej Romów w niekorzystnej sytuacji w zakresie mieszkalnictwa, zatrudnienia i edukacji. W ramach prawnych brakuje jasnych mechanizmów prawnych do monitorowania przypadków przemocy, dyskryminacji lub przestępstw z nienawiści wobec Romów. Na przykład w krajowym raporcie na temat wdrażania NRSF zauważono, że: "Ministerstwo Sprawiedliwości nie gromadzi danych na temat pochodzenia etnicznego sprawców; dlatego nie można określić skali przestępstw motywowanych nienawiścią wobec Romów".⁴² Jest to bardzo zaskakująca ocena, która zakłada, że pochodzenie etniczne sprawcy jest czymś, co jest potrzebne do ustalenia, czy przestępstwo miało element antyromski, było oparte na antycyganizmie i może być sklasyfikowane jako przestępstwo z nienawiści.

Wydaje się, że istnieje ciągła niezdolność do konceptualizacji i operacjonalizacji pojęcia antycyganizmu, co prowadzi autorów niniejszego raportu do wniosku, że istnieje pewien instytucjonalny i polityczny opór w uznaniu jego równoważności z innymi formami uprzedzeń i rasizmu, takimi jak antysemityzm czy rasizm anty-czarny. Jak wielokrotnie zauważano w innych miejscach, antycyganizm pozostaje nierozpoznaną formą rasizmu, nie tylko w popularnym dyskursie, ale także - jak pokazujemy - w polskich instytucjach państwowych.

Zasadniczo kwestie związane z antycyganizmem zidentyfikowane podczas poprzedniego cyklu monitorowania RCM⁴³ pozostają nierozwiązane.

2.1.2. Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF

Pomimo rosnącej świadomości antysemityzmu, rasizmu i homofobii, antycyganizm pozostaje powszechnie akceptowany w dyskursie publicznym, nawet wśród polityków. Pomimo apeli organizacji romskich o większą wrażliwość i monitorowanie, świadomość pozostaje niska. Kampanie społeczne, asystenci edukacji romskiej i wysiłki aktywistów poprawiły sytuację, ale utrzymujące się stereotypy i lokalne konteksty często wzmacniają dyskryminację. Aby temu przeciwdziałać, konieczne jest położenie większego nacisku na dialog, budowanie relacji i tworzenie wspólnych przestrzeni dla Romów i nie-Romów, aby mogli się spotykać i angażować.

³⁹Wywiad 2; Wywiad 3; Wywiad 4; Wywiad 5; Wywiad 6; Spotkanie 8, Spotkanie 9, Spotkanie 10.

⁴⁰Europejska Komisja przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji. (2022). *Raport ECRI na temat Polski (szósty cykl monitorowania)*. <https://rm.coe.int/ecri-report-on-poland-sixth-monitoring-cycle-/1680a68df7>

⁴¹Informacja o powołaniu zespołu do spraw przeciwdziałania mowie nienawiści i przestępstwom motywowanym nienawiścią. [Powołanie Zespołu do spraw przeciwdziałania mowie nienawiści i przestępstwom motywowanym uprzedzeniami - Prokuratura Krajowa - Portal Gov.pl](https://prow.gov.pl/pl/aktualnosci/powolanie-zespołu-do-spraw-przeciwdziałania-mowie-nienawiści-i-przestępstwom-motywowanym-uprzedzeniami)

⁴²Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (2023). *Sprawozdanie z realizacji Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030: Rok 2023*.

⁴³Roma Civil Monitor. (2023). *Raport z monitoringu społeczeństwa obywatelskiego na temat wdrażania krajowych strategii na rzecz Romów: Polska*.

Mimo że program nie wspiera w odpowiedni sposób uczestnictwa i wzmocnienia pozycji organizacji romskich, kontynuowano ze strony organizacji romskich wysiłki na rzecz jego zmiany lub negocjacji. Jako niezamierzony efekt uboczny, ta działalność romskiego społeczeństwa obywatelskiego znacznie wzmocniła społeczność romską i zachęciła do poszukiwania alternatyw poza Programem.

Kluczem do sukcesu polityk wspierających społeczność romską jest upodmiotowienie społeczności, zaangażowanie organizacji pozarządowych i przywództwo, które zna omawiane kwestie z bezpośredniego doświadczenia. W tym sensie wsparcie z NRSF okazało się kluczowe dla rozwiązania niektórych kwestii wynikających z antycyganizmu, ale w sposób nieukierunkowany, częściowy, a czasem nieukierunkowany. Ta pośrednia skuteczność jest jednak wysoce nieprzewidywalna i, co najważniejsze, nie jest traktowana priorytetowo, ponieważ walka z antycyganizmem czasami ustępuje miejsca bardziej palącym, materialnym kwestiom związanym z edukacją, mieszkalnictwem lub zdrowiem. Jednak reaktywność społeczności romskich na tym obszarze, z bogatą siecią organizacji zajmujących się i wyrażających obawy dotyczące antycyganizmu, pokazuje, że jest to główny kanał, za pośrednictwem którego należy wdrażać przyszłe, bardziej dostosowane polityki.

Przypadki pomocy ukraińskim uchodźcom romskim są najlepszym przykładem takiego pośredniego, nieplanowanego rezultatu NRSF. Ta silna reakcja polskich romskich organizacji pozarządowych na złe traktowanie ukraińskich Romów wynika z wieloletniego doświadczenia uczestnictwa w Programie oraz z sieci, kapitału społecznego i know-how, które liderzy, organizacje, działacze i asystenci zbudowali przez ponad 20 lat uczestnictwa w Programie Romskim.

Kompleksowe rozwiązania systemowe, w szczególności te dostosowane do lokalnego kontekstu, są niezbędne do skutecznego identyfikowania problemów, wdrażania interwencji, stosowania odpowiednich środków i wspierania dialogu w celu przeciwdziałania antycyganizmowi. Wysiłki te integrują mechanizmy prawne z miękkimi narzędziami mającymi na celu zachęcanie do zaangażowania społecznego. Wysiłki na rzecz zwalczania antycyganizmu obejmują monitorowanie mowy nienawiści i przestępstw z nienawiści, opowiadanie się za silniejszą ochroną prawną i zapewnienie reprezentacji Romów w organach decyzyjnych. Organizacje romskie aktywnie uczestniczą w konsultacjach dotyczących polityki antydyskryminacyjnej, podczas gdy instytucje praw człowieka promują stosowanie instrumentów prawnych.

Z inicjatywy Punktu Kontaktowego ds. Romów i Sinti (CPRSI) przy ODIHR OBWE w dniu 4 czerwca 2024 r. odbyło się spotkanie z romskimi organizacjami pozarządowymi w Polsce.⁴⁴ Spotkanie dotyczyło rosnącego problemu mowy nienawiści wobec Romów oraz potrzeby skuteczniejszego monitorowania i zgłaszania incydentów. ODIHR zaprezentował swoje działania w tym zakresie, a Centralna Rada Romów w Polsce przedstawiła swoją inicjatywę, w tym stronę internetową "Stop Romofobii" (www.stopromofobii.pl). Uczestnicy spotkania podkreślali konieczność wzmocnienia współpracy pomiędzy organizacjami romskimi a instytucjami państwowymi, w tym Ministerstwem Edukacji Narodowej i MSWiA, w celu zwalczania antycyganizmu i poprawy sytuacji asystentów romskich. Wśród rekomendacji znalazły się m.in. reaktywacja Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych, wprowadzenie edukacji antydyskryminacyjnej do szkół oraz kampanie społeczne mające na celu zmianę wizerunku Romów. Ponadto podkreślono potrzebę wdrożenia krajowego programu przeciwdziałania antycyganizmowi, dostosowanego do standardów UE.

W dniu 3 lipca 2024 r., z inicjatywy Pełnomocnika Rządu ds. Równego Traktowania, odbyło się spotkanie z romskimi organizacjami pozarządowymi w Polsce poświęcone utrzymującym się stereotypom oraz dyskryminacji w edukacji i zatrudnieniu.⁴⁵ Podkreślono brak skutecznych mechanizmów zgłaszania mowy nienawiści oraz potrzebę ściślejszej współpracy z organizacjami międzynarodowymi, takimi jak UNHCR i IOM. Uczestnicy podkreślali znaczenie kampanii społecznych, edukacji antydyskryminacyjnej i ściślejszej współpracy z instytucjami państwowymi w celu ochrony praw Romów. Omówiono również wyzwania, takie jak niskie płace romskich asystentów edukacyjnych i biurokratyczne bariery w finansowaniu.⁴⁶ Kampanie informacyjne odgrywają kluczową rolę w zwalczaniu stereotypów i promowaniu pozytywnych narracji. Strona internetowa „Stop Romophobia” służy jako platforma edukacyjna i informacyjna przeciwko antycyganizmowi.

⁴⁴Spotkanie 11.

⁴⁵Spotkanie 12.

⁴⁶Spotkanie 12.

Organizacje romskie, takie jak Organizacje takie jak Centralna Rada Romów w Polsce⁴⁷, Fundacja Jaw Dikh⁴⁸ i Fundacja w Stronę Dialogu⁴⁹ rozpoczęły kampanie na temat walki z dyskryminacją, na rzecz integracji i tożsamości Romów.

Inicjatywy artystyczne i kulturalne zapewniają potężne narzędzia do zmiany publicznego postrzegania społeczności romskich. Prace Małgorzaty Mirgi-Tas (wystawa w Zachęcie)⁵⁰ prezentują kulturę romską i rzucają wyzwanie dyskryminującym narracjom.⁵¹ Ponadto romskie przedstawienia teatralne, filmy i inicjatywy związane z opowiadaniem historii pomagają budować empatię i przeciwdziałać negatywnym stereotypom.⁵² Konferencje, seminaria i seminaria internetowe,⁵³ warsztaty, szkolenia,⁵⁴ badania,⁵⁵ i działania mające na celu zmianę narracji medialnej, organizowane przez romskie organizacje pozarządowe i instytucje akademickie,⁵⁶ zapewniają przestrzeń do dyskusji na temat antycyganizmu.⁵⁷ Warsztaty w szkołach, asystenci edukacyjni Romów i programy dialogu międzykulturowego przyczyniają się do lepszego zrozumienia i współistnienia między społecznościami romskimi i nieromskimi. Inicjatywy te mają na celu zlikwidowanie antycyganizmu i wspieranie bardziej integracyjnego i równego społeczeństwa poprzez połączenie środków prawnych, rzecznictwa, ekspresji kulturowej i kampanii społecznych.

2.2. Edukacja

2.2.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów

Edukacja pozostaje kluczowym obszarem zainteresowania NRSF, z 176 zadaniami edukacyjnymi realizowanymi w 2023 r., co stanowi 72,5% wszystkich działań w ramach programu. Finansowanie zostało podzielone między rezerwę celową budżetu państwa (84%) oraz Ministerstwo Edukacji i Nauki (16%). Jednostki samorządu terytorialnego zrealizowały 53% zadań, a organizacje pozarządowe 47%, w tym 36% przez romskie organizacje pozarządowe.⁵⁸

⁴⁷<https://www.romowie.org/>

⁴⁸<https://www.facebook.com/fundacjajawdikh>

⁴⁹Kampania społeczna "Poznajmy się". Jej głównym celem było zwiększenie widoczności osób o Romów i zwalczanie stereotypy na ich temat.

<https://fundacjawstronedialogu.pl/poznajmy-sie/>

<https://www.vogue.pl/a/kampania-spoeczna-poznajmy-sie-na-rzecz-spoeczności-romskiej>
<https://uainkrakow.pl/pl/wydaje-mi-sie-ze-wielokulturowosc-mam-we-krwi-rezyserka-elzbieta-depta/>
<https://uainkrakow.pl/pl/sztuka-o-romskich-uchodzcach-tlumaczki-pewnych-rzeczy-nie-sposob-przetlumaczyc/>

⁵⁰ <https://zacheta.art.pl/pl/wystawy/malgorzata-mirga-tas-przeczarowujac-swiat>

⁵¹ <https://uainkrakow.pl/pl/working-on-these-photos-was-difficult-but-also-important-an-exhibition-about-roma-refugees-from-ukraine-opened-in-krakow/>

⁵²<https://lodz.wielokultur.pl/wydarzenia/zaklecia-dla-feministycznej-przyszlosci-teatr-gjuvlipen-rumunia/>;
<https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,31493069,nowa-hute-zbudowali-romowie-teatr-ludowy-opowie-historie-sprzed.html>;
<https://www.teatrpolski.pl/romvill.html>; <https://ludowy.pl/pl/myzyczne-warsztaty-z-teresa-mirga>; <https://romowie.com/wp-content/uploads/2024/12/ra113.pdf>;

⁵³ <https://fundacijadomnapograniczu.pl/debata-rola-mediow-w-dezinformacji-skierowanej-przeciwko-romom-i-romkom-w-polsce/>; <https://fundacijawstronedialogu.pl/kongres-kobiet-panel-fundacji-w-strone-dialogu-o-romskim-feminizmie/>

⁵⁴<https://fundacijadomnapograniczu.pl/romofobia-antycyganizm-dezinformacja-wspolczesne-zagrozenia-dla-wielokulturowego-spoecznostwa-obywatelskiego-i-ich-konsekwencje/>

⁵⁵<https://fundacijadomnapograniczu.pl/raport-roma-shield/>; <https://fundacijajawdikh.pl/materialy/>;
<https://pl.boell.org/pl/2022/05/16/uwazajcie-tam-w-tej-cyganskiej-dzielnicy-antycyganizm-w-warunkach-wojny>;
<https://poland.iom.int/sites/g/files/tmzbd1346/files/documents/2024-08/iom-poland-experiences-of-roma-refugees-26-08.pdf>

⁵⁶<https://www.migracje.uw.edu.pl/projects/rocit-en/>; <https://ejournals.eu/czasopismo/smpp/numer/nr-4-190>;
<https://poland.iom.int/sites/g/files/tmzbd1346/files/documents/2024-08/iom-poland-experiences-of-roma-refugees-26-08.pdf>

⁵⁷<https://fundacijawstronedialogu.pl/>

⁵⁸Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (2023). *Sprawozdanie z realizacji Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030: Rok 2023.*

Całkowity budżet na edukację w 2023 r. wyniósł 6,34 mln PLN (1,51 mln EUR), przy czym wykorzystano 99,99% przyznanych środków. Inicjatywy edukacyjne dotarły do 4 646 Romów, z czego 55% stanowiły kobiety. Największą grupę demograficzną stanowiła młodzież w wieku 10-19 lat (44%).⁵⁹

Z działań edukacyjnych skorzystało łącznie 4 646 osób, w tym 2 593 kobiety i 2 053 mężczyzn.⁶⁰ Realizowane zadania edukacyjne obejmowały szerokie spektrum działań, m.in. wsparcie edukacji przedszkolnej, doposażenie szkół ponadgimnazjalnych, stypendia motywacyjne w wybranych jednostkach samorządu terytorialnego, zajęcia wyrównawcze, wsparcie świetlic integracyjnych. Ponadto zapewniono preorientację zawodową, w tym specjalistyczne kursy, edukację historyczną, konkursy edukacyjne, wycieczki, obozy i publikacje. Inne kluczowe inicjatywy obejmowały zatrudnienie asystentów edukacji romskiej (AER), konferencje, dotacje edukacyjne, zajęcia sportowe i inicjatywy upamiętniające wydarzenia historyczne.⁶¹ Wysiłki koncentrowały się również na promowaniu kultury romskiej i dostarczaniu programów edukacyjnych dla dorosłych Romów. Program integracyjny przyjmuje kompleksowe podejście do edukacji, obejmując edukację historyczną, obywatelską, zdrowotną i w zakresie bezpieczeństwa, a także inicjatywy promujące ogólny dobrostan.

Zwiększyło się uczestnictwo w kształceniu dorosłych, kładąc nacisk na uczenie się przez całe życie. AER wspierali romskich studentów, a w 2023 r. zatrudnionych było 78 osób. Wyzwania obejmowały ciągłość zatrudnienia AER, spadek frekwencji Romów w szkołach do 61,36% oraz średnią ocen uczniów wynoszącą 3,15,⁶² podkreślając ciągle luki w dostępie do edukacji i jej wynikach.⁶³

Programy stypendialne i dotacje edukacyjne należy uznać za systemowe, co oznacza, że działają one niezależnie od Programu. Jednak główne polityki mające na celu wspieranie studentów mają minimalny wpływ na Romów ze względu na niską, ale rosnącą liczbę osób, które kończą szkołę średnią i wyższą - główne grupy kwalifikujące się do stypendiów.

2.2.2. Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF

W ostatnich latach organizacje romskie w Polsce aktywnie wspierały edukację zarówno polskich Romów, jak i romskich uchodźców z Ukrainy. Centralna Rada Romów w Polsce, Fundacja w Stronę Dialogu, Romskie Stowarzyszenie Oświatowe Harangos, Stowarzyszenie Romów w Polsce, Fundacja Jaw Dikh, Stowarzyszenie Integracyjne Sawore, Stowarzyszenie Jududoro, Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów w Polsce i inne prowadzą centra integracyjne, programy naprawcze, inicjatywy wsparcia psychologicznego, kampanie społeczne, projekty badawcze i współpracę z mediami.

W przypadku polskich Romów kluczowe wysiłki koncentrują się na poprawie dostępu do edukacji, szkoleniu nauczycieli i wspieraniu romskich asystentów edukacyjnych pomimo wyzwań, takich jak niskie płace. Organizacje te opowiadają się za zwiększeniem dotacji na edukację, edukacją antydyskryminacyjną i włączeniem kultury romskiej do programów szkolnych. Romskim uchodźcom z Ukrainy zapewniają kursy językowe, wsparcie w adaptacji do szkoły i pomoc w uzyskaniu dokumentów prawnych. Romskie organizacje pozarządowe współpracują z UNHCR, UNICEF, IOM i instytucjami państwowymi w celu poprawy możliwości edukacyjnych dla dzieci romskich w Polsce.

We wrześniu 2024 r. Joanna Talewicz reprezentująca Fundację W stronę Dialogu oraz Karolina Kwiatkowska z Centralnej Rady Romów w Polsce zostały zaproszone do Zespołu Ministerstwa Edukacji Narodowej ds. integracji edukacyjnej dzieci uchodźców⁶⁴. Jako przedstawiciele społeczności romskiej, ich rola wykracza poza zapewnienie dostępu do edukacji; zapewniają również kluczowe wsparcie w procesie adaptacji i sprzyjają budowaniu relacji w nowym środowisku. Ich wysiłki i współpraca

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Wywiad 2; Wywiad 3; Wywiad 4; Wywiad 5; Wywiad 6; Spotkanie 8, Spotkanie 9, Spotkanie 10.

⁶² W Polsce oceny wahają się od 1 do 6, gdzie 6 to najlepsza ocena (doskonała), a 2 to najniższa ocena dopuszczająca; 1 (jeśli jest stosowana) oznacza porażkę.

⁶³ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (2023). *Sprawozdanie z realizacji Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030: Rok 2023*, s. 16.

⁶⁴ https://www.facebook.com/photo/?fbid=912924127545370&set=a.621830629988056;https://www.facebook.com/photo.php?fbid=804529771894568&set=pb.100070126579952.-2207520000&type=3&locale=de_DE

przyczyniać się do kształtowania bardziej włączającego systemu edukacji, w którym każde dziecko, niezależnie od pochodzenia, ma równe szanse na wzrost i rozwój.

2.3. Zatrudnienie

2.3.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów

Walka z bezrobociem jest ogólnie trudna, a jeszcze trudniejsza w przypadku Romów. Projektanci programów mają ograniczone możliwości i niechętnie zmieniają cokolwiek w połowie. Ponadto brakuje badań w tej dziedzinie. Program na rzecz Romów zakłada, że kwestie zatrudnienia zostaną rozwiązane automatycznie wraz z poprawą edukacji, szczególnie na poziomie średnim, oczekując, że ci, którzy ukończą studia, znajdą pracę. Jednak głównym wyzwaniem jest nie tylko niski poziom wykształcenia, ale także ograniczony dostęp do rynku pracy i utrzymująca się dyskryminacja pośrednia.

Program traktuje zatrudnienie jako część celów edukacji prozawodowej, w tym obszarów takich jak zdrowie. Działania prozatrudnieniowe obejmują spotkania z doradcami zawodowymi, sesje z inspirującymi osobami oraz warsztaty na temat tego, jak zostać przedsiębiorcą, rozpocząć działalność gospodarczą lub założyć spółdzielnię socjalną. Kształcenie przedzawodowe objęło 364 osoby, przy czym najwięcej osób zarejestrowano w województwie małopolskim (208 osób), a następnie zachodniopomorskim (9), mazowieckim (22), wielkopolskim (4), kujawsko-pomorskim (2) i lubelskim (2).⁶⁵

Przykłady zrealizowanych zadań obejmują pracę w zamian za spłatę zadłużenia czynszowego, zatrudnienie osób do hipoterapii, pośrednictwo pracy, zatrudnienie asystentów społeczności romskiej, konferencję dla ośrodków pomocy społecznej na temat pracy ze społecznością romską, szkolenia i kursy zawodowe oraz utworzenie inkubatora przedsiębiorczości.⁶⁶

2.3.2. Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF

Modelową inicjatywą na rzecz aktywizacji zawodowej Romów jest partnerstwo między Fundacją W stronę Dialogu a IKEA Retail w Polsce, rozpoczęte w 2024 roku. Współpraca ta ma na celu wspieranie społeczności romskich w wejściu na rynek pracy poprzez ułatwianie poszukiwania pracy i pomoc w procesie aplikacyjnym.⁶⁷

IKEA, prowadząc szeroko zakrojoną rekrutację w całej Polsce, oferuje różnorodne możliwości zatrudnienia, które są dostępne dla Romów poszukujących pracy. Inicjatywa ta promuje równe szanse zatrudnienia i służy jako model współpracy między społeczeństwem obywatelskim a sektorem biznesu w rozwiązywaniu systemowych barier w zatrudnianiu Romów.

2.4. Opieka zdrowotna

2.4.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów

Program obejmuje zdrowie jako cel edukacyjny, obejmujący takie obszary jak profilaktyka zdrowotna, szczepienia dla uczniów romskich, profilaktyka uzależnień, promocja zdrowego stylu życia, odżywianie, ekologia, leczenie dorosłych i zajęcia sportowe dla dzieci.

Pozwalając na "innowacyjne" interwencje, program stwarza możliwości dla projektów wykraczających poza edukację i mieszkalnictwo, w tym inicjatyw w zakresie opieki zdrowotnej. Z działań z zakresu edukacji prozdrowotnej skorzystało łącznie 541 osób pochodzenia romskiego, najwięcej w następujących województwach: małopolskie (259 osób), śląskie (200 osób), opolskie (50 osób), zachodniopomorskie (30 osób) i kujawsko-pomorskie (2 osoby).⁶⁸

⁶⁵Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (2023). *Sprawozdanie z realizacji Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030: Rok 2023*, s. 10.

⁶⁶ <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/wykaz-dotacji-celowych-na-realizacje-w-2023-r-zadan-programu-integracji-spoecznej-i-obywatelskiej-romow-w-polsce-na-lata-2021-2030>

⁶⁷<https://fundacjaWSTRONEDIALOGU.pl/ikea/>

⁶⁸Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (2023). *Sprawozdanie z realizacji Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030: Rok 2023*, s. 10.

2.4.2. Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF

Według rządu mniejszość romska, jako obywatele polscy w Polsce, ma dostęp do publicznego ubezpieczenia zdrowotnego, które uprawnia ich do korzystania z publicznego systemu opieki zdrowotnej.

2.5. Mieszkalnictwo, podstawowe usługi i sprawiedliwość środowiskowa

Nasza ocena, wnioski i rekomendacje przesłane do ministerstwa odpowiedzialnego za politykę integracji Romów w Polsce i koordynację Programu Romskiego w żaden sposób nie znalazły odzwierciedlenia w realizacji Programu, który jest kontynuowany zgodnie z pierwotnymi założeniami i nie został zmodyfikowany od czasu jego wprowadzenia w 2020 roku.

2.5.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów

W obszarze mieszkalnictwa NRSF obejmuje 28 zadań (z łącznej liczby 176 zadań).⁶⁹ Wnioskodawcami tych zadań były jednostki samorządu terytorialnego. W 2023 r. wsparcie dotarło do 161 gospodarstw domowych (98 gospodarstw w 2022 r.), czyli 705 osób (w porównaniu do 493 w 2022 r.), w tym 370 kobiet i 335 mężczyzn, którzy skorzystali z inicjatyw związanych z mieszkalnictwem.⁷⁰

Dane wskazują, że w 2023 r. na gospodarstwo domowe wydano średnio 10 228 PLN (2 444 EUR) (w porównaniu z 24 188 PLN w 2022 r.), podczas gdy wydatki na beneficjenta wyniosły 2 336 PLN (558 EUR), co oznacza spadek z 4 808 PLN w 2022 r.⁷¹ NRSF stosuje podejście oparte na zasługach w udzielaniu pomocy Romom.⁷²

Przykłady realizowanych zadań obejmują remonty budynków, wymianę systemów grzewczych i sanitarnych, wymianę okien, zapewnienie ogrzewania, zakup nieruchomości, zakup gruntów w ramach rozszerzenia osady romskiej lub uregulowania statusu formalno-prawnego osady romskiej (samowola budowlana) oraz zakup kontenerów mieszkalnych, w przypadku, gdy budynki nie mogą być legalnie wzniesione na gruncie.⁷³

2.5.2. Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF

Biorąc pod uwagę wysokie koszty związane ze wsparciem mieszkaniowym, gminy, które podejmują takie inicjatywy, polegają głównie na finansowaniu z Programu romskiego. Zgodnie z naszą wiedzą, nie było przypadków wsparcia mieszkaniowego dla rodzin romskich, poza tym Programem. W przypadkach, gdy rodziny romskie dążą do poprawy warunków mieszkaniowych, zazwyczaj robią to niezależnie, borykając się z trudnościami finansowymi podobnymi do tych, których doświadczają inni obywatele polscy.

Osoby o niskich dochodach mogą ubiegać się o zasiłek mieszkaniowy, który zapewnia wsparcie finansowe na pokrycie kosztów mieszkaniowych, oraz zasiłek na paliwo (węgiel), mający na celu pomoc gospodarstwom domowym o niskich dochodach w pokryciu wydatków na energię i ogrzewanie, w tym gospodarstwom korzystającym z węgla.

2.6. Ochrona socjalna

2.6.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów

NRSF koncentruje się na ukierunkowanej pomocy społecznej, która wspiera mechanizmy strukturalne. Twierdzi, że uniwersalne programy, takie jak "Rodzina 800+" i "Matka 4+", przynoszą Romom więcej korzyści niż przeciętnemu obywatelowi niebędącemu Romem, ale nie dostarcza na to żadnych dowodów.

Pomimo twierdzeń o postępie, program przyznaje, że poprzednie polityki zawiodły i że wiele z nich nie przyniosło oczekiwanych rezultatów.

Romowie nadal polegają na transferach socjalnych. Twierdzenie, że Romowie są "największymi beneficjentami" programu "Rodzina 800+."

⁶⁹Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (2023). *Sprawozdanie z realizacji Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030: Rok 2023*, s. 4.

⁷⁰*Ibidem*, s. 26.

⁷¹*Ibidem*, s.26.

⁷²Lukasz Bojarski. (2024). *Polska: Niedyskryminacja. Raport krajowy 2024*. Europejska sieć ekspertów prawnych w dziedzinie równości płci i niedyskryminacji. Urząd Publikacji Unii Europejskiej, s. 49. <https://www.migpolgroup.com/wp-content/uploads/2024/09/country-report-non-discrimination-DSBB24022ENN.pdf>.

⁷³Wykaz dotacji MSWIA na 2023 rok

Podobnie twierdzenie, że "Mama 4+"⁷⁶ znacząco poprawia życie romskich kobiet jest kwestionowane przez aktywistów, którzy podkreślają brak świadomości i obecność barier biurokratycznych. Takie podejście NRSF grozi raczej utrwaleniem antycyganizmu niż zapewnieniem Romom dostępu do sprawiedliwej ochrony socjalnej.

2.6.2. Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF

Romowie w Polsce korzystają z polityk i programów głównego nurtu, takich jak: rządowy program demograficzny Rodzina 800+,⁷⁷ Dobry Start,⁷⁸ Mama 4+,⁷⁹ Senior+ 2021-2025,⁸⁰ Posiłek w szkole i w domu 2024-2028,⁸¹ Program wieloletni na rzecz Osób Starszych "Aktywni+" na lata 2021-2025,⁸² Emerytura+ (Emerytura+, dodatkowe roczne świadczenia pieniężne dla emerytów i rencistów),⁸³ oraz Opieka 75+.⁸⁴

⁷⁴Od 1 stycznia 2024 r. kwota świadczenia wychowawczego w ramach Programu "Rodzina 800+" (wcześniej "Rodzina 500+") wzrosła do 800 PLN (191 EUR) miesięcznie na dziecko. Świadczenie przysługuje niezależnie od dochodu osiąganego przez rodzinę czy aktywności zawodowej rodziców.

⁷⁵Roma Civil Monitor. (2023). *Raport z monitoringu społeczeństwa obywatelskiego na temat wdrażania krajowych strategii na rzecz Romów: Polska*, s. 18-19.

⁷⁶"Mama 4+" to polski socjalny program emerytalny, który zapewnia wsparcie finansowe matkom (lub, w niektórych przypadkach, ojcom), które wychowały co najmniej czworo dzieci i nie zgromadziły wystarczającego doświadczenia zawodowego, aby kwalifikować się do regularnej emerytury. Świadczenie zapewnia minimalną emeryturę (mniej więcej taką samą jak najniższa emerytura państwowa) i ma na celu docenienie wkładu rodziców, którzy poświęcili swoje życie wychowywaniu wielu dzieci.

⁷⁷Od 1 stycznia 2024 r. kwota świadczenia wychowawczego w ramach programu "Rodzina 800+" (wcześniej "Rodzina 500+") wzrosła do 800 PLN (190,65 EUR) miesięcznie na dziecko. Świadczenie przysługuje niezależnie od dochodu osiąganego przez rodzinę oraz od aktywności zawodowej rodziców. <https://www.gov.pl/web/rodzina/progr-i-projekty-rodzina-800-plus>

⁷⁸"Dobry Start 300+" to polski program rządowy, który zapewnia jednorazowe świadczenie w wysokości 300 PLN (71,49 EUR) na dziecko na początku każdego roku szkolnego. Jest on dostępny dla wszystkich uczniów w wieku od 7 do 20 lat (lub do 24 lat w przypadku dzieci niepełnosprawnych) w celu pokrycia wydatków związanych ze szkołą. Świadczenie nie jest uzależnione od dochodu, co oznacza, że mogą się o nie ubiegać wszystkie rodziny z dziećmi w wieku szkolnym. <https://www.gov.pl/web/rodzina/progr-i-projekty-dobry-start>

⁷⁹<https://www.gov.pl/web/rodzina/mama-4-plus-rodzicielskie-swiadczenie-uzupelniajace>

⁸⁰Program "Senior+" na lata 2021-2025 wspiera samorządy lokalne w tworzeniu i utrzymywaniu ośrodków i klubów "Senior+" dla osób powyżej 60. roku życia. Promuje aktywne starzenie się, zapobiega wykluczeniu społecznemu i oferuje współfinansowanie (do 80% dla centrów, 75% dla klubów) na ich utworzenie lub renowację. <https://www.gov.pl/web/rodzina/program-wieloletni-senior-na-lata-2021-2025>

⁸¹Program "Posiłek w szkole i w domu" na lata 2024-2028 zapewnia samorządom wsparcie finansowe na oferowanie bezpłatnych posiłków dzieciom, seniorom i osobom o niskich dochodach. Obejmuje on obiady szkolne dla uczniów oraz pomoc żywnościową dla osób w trudnej sytuacji życiowej. Państwo współfinansuje do 60% kosztów, pomagając w walce z niedożywieniem i wykluczeniem społecznym. <https://www.gov.pl/web/rodzina/programy-posilek-w-szkole-i-w-domu>

⁸²Program "Aktywni+" na lata 2021-2025 wspiera projekty promujące zaangażowanie społeczne, cyfrowe i obywatelskie wśród osób powyżej 60. roku życia. Finansuje inicjatywy, które zwiększają wolontariat, uczenie się przez całe życie, umiejętności cyfrowe i integrację międzypokoleniową. Rząd współfinansuje do 80% kosztów projektu, aby zachęcać do aktywnego starzenia się i zapobiegać wykluczeniu społecznemu. <https://www.gov.pl/web/rodzina/program-wieloletni-na-rzecz-osob-starszych-aktywni-na-lata-20212025>

⁸³"Emerytura+" zapewnia 13^{trzedziesiąt} 14^{trzedziesiąt} emeryturę emerytom i rencistom. Emerytura 13^{trzedziesiąt} (równa emeryturze minimalnej) jest wypłacana corocznie w kwietniu, podczas gdy emerytura 14^{trzedziesiąt} zależy od dochodu i jest wypłacana w III lub IV kwartale: <https://www.gov.pl/web/rodzina/emerytura>.

⁸⁴"Opieka 75+" to polski program rządowy wspierający samorządy w świadczeniu usług opiekuńczych dla seniorów powyżej 75 roku życia. Dofinansowuje do 60% kosztów pomocy domowej, pomagając osobom starszym zachować niezależność i poprawiając jakość ich życia. <https://www.gov.pl/web/rodzina/prog-i-proj-program-opieka-75>

2.7. Usługi społeczne

2.7.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów

NRSF nie zajmuje się usługami socjalnymi.

2.7.2. Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF

Zakłada się, że Romowie mają równy dostęp do usług społecznych, opierając się na "ślepych na kolory" podejściu, które ignoruje antycyganizm i bariery strukturalne.⁸⁵

Raporty Rzecznika Praw Obywatelskich podkreślają nieludzkie warunki życia Romów Karpaccich,⁸⁶ zaprzeczając twierdzeniu, że usługi powszechne są wystarczające.⁸⁷

Opierając się na naszym doświadczeniu w terenie, nadal obserwujemy odrzucenie Romów przez społeczeństwo, co prawdopodobnie wpływa na świadczenie usług. Jednak narracje powoli się zmieniają dzięki wysiłkom romskiego społeczeństwa obywatelskiego. Nie zajmując się tymi realiami, NRSF pozostawia wielu Romów w głębokim ubóstwie. Aby być skutecznym, musi wdrożyć ukierunkowane interwencje i wsparcie wrażliwe kulturowo, aby zapewnić rzeczywisty dostęp do usług socjalnych.

2.8. Ochrona dzieci

2.8.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów

W Programie termin "wsparcie dziecka" (w tym ochrona dzieci przed przemocą domową, wykorzystywaniem, zaniedbaniem lub umieszczeniem ich w opiece instytucjonalnej) jest używany zamiast terminu "ochrona dziecka". Podobnie jak w przypadku romskich kobiet i dziewcząt, Program uznaje romskie dzieci za kategorię społeczną wymagającą wsparcia; nie sformułowano jednak żadnych konkretnych środków.⁸⁸

2.8.2. Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF

Polityka ochrony dzieci w Polsce w dużej mierze opiera się na podejściu mainstreamowym, które zakłada, że system wsparcia powinien być jednolity dla wszystkich dzieci, bez uwzględnienia specyfiki mniejszości etnicznych i społecznych. Oznacza to, że instrumenty ochrony dzieci koncentrują się głównie na zapewnieniu im bezpieczeństwa i opieki w ramach istniejących mechanizmów instytucjonalnych, w niewystarczającym stopniu uwzględniając czynniki kulturowe i społeczno-ekonomiczne.

2.9. Promowanie (świadomości) romskiej sztuki, kultury i historii

2.9.1. Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemów

Skuteczność NRSF w promowaniu świadomości na temat romskiej sztuki, kultury i historii jest pośrednia i nie jest priorytetem. Chociaż teoretycznie jest to priorytet, w praktyce promocja kultury romskiej pozostaje statyczna, konserwatywna i często esencjalizująca - wzmacniając stereotypy, a nie rzucając im wyzwanie. Dominujący nacisk na starsze, tradycyjne wartości (które są niejasno zdefiniowane), patriarchy i zmitologizowaną koczowniczą przeszłość nie odzwierciedla obecnych realiów, aspiracji ani ekspresji kulturowej społeczności romskich, szczególnie wśród młodszych pokoleń. Potrzebne jest bardziej dynamiczne, współczesne i integracyjne podejście, aby naprawdę reprezentować i wspierać zmieniającą się tożsamość Romów.

⁸⁵Roma Civil Monitor. (2023). *Raport z monitoringu społeczeństwa obywatelskiego na temat wdrażania krajowych strategii na rzecz Romów: Polska*, s. 20.

⁸⁶Romowie Karpaccy, Romowie Górscy, znani również jako Bergitka Roma, są jedną z grup polskich Romów, którzy tradycyjnie żyją w Karpatach. W przeciwieństwie do innych grup romskich w Polsce, osiedlili się na stałe znacznie wcześniej i nie prowadzili koczowniczego trybu życia.

⁸⁷*Działania Rzecznika Praw Obywatelskich na rzecz mniejszości romskiej w województwie małopolskim*, Warszawa 2014. <https://bjp.brpo.gov.pl/sites/default/files/Romowie.pdf>.

⁸⁸Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (2021). *Program integracji społecznej i obywatelskiej społeczności romskiej w Polsce na lata 2021-2030* (s. 63-65). W odniesieniu do dzieci romskich Program krótko wspomina (s. 64): "Zapewnienie wysokiej jakości edukacji dzieci romskich stanowi podstawę poprawy sytuacji społeczności romskiej. Priorytetowo traktowane będą projekty adresowane do uczniów, w szczególności dotyczące rozwoju funkcji poznawczych oraz te o szczególnym walorze integracyjnym".

W poprzednim cyklu sprawozdawczym zidentyfikowano kilka niedociągnięć systemowych i instytucjonalnych w tym obszarze, które uniemożliwiają głębszą i bardziej zróżnicowaną promocję romskiej sztuki, tradycji, kultury i ich miejsca w literaturze. "Przeniesienie" odpowiedzialności za wspieranie sztuki - pierwotnie wynikającej z wykonania ustawy o mniejszościach z 2005 r. - na NRFS oznacza, że Romowie mogą być wykluczeni z dostępu do innych źródeł wsparcia na rzecz promowania ich sztuki.

NRSF po raz drugi sfinansowała studia podyplomowe realizowane przez Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu: "Romowie - wiedza i praktyka społeczna"⁸⁹, roczny program skierowany do szerokiego grona studentów, specjalistów i praktyków. Kurs cieszył się dużym powodzeniem, został nadszyskrybowany i zostanie powtórzony w 2025 roku. Obejmuje on historię, język, politykę, socjologię i antropologię Romów w kontekście polskim i globalnym i jest prowadzony przez romskich i nieromskich naukowców. W każdej edycji kursu bierze udział około 25 uczestników.

2.9.2. Rozwiązywanie problemów wykraczających poza NRSF

Kiedy romska sztuka i kultura są promowane, nie jest to wynikiem polityki NRFS. Przykładem jest ogromny międzynarodowy sukces Małgorzaty Mirgi-Tas. Od jej pionierskiej wystawy na Biennale w Wenecji⁹⁰ jako pierwsza romska artystka reprezentująca kraj), wystawiła w Berlinie, Tate w St Ives, Göteborgu i Nowym Jorku, wśród wielu innych.

Organizacje pozarządowe w Polsce odgrywają kluczową rolę w promowaniu romskiej sztuki i kultury poprzez wystawy, spotkania artystów, koncerty i plenerowe wydarzenia artystyczne. Godnym uwagi przykładem jest wystawa "Celja Stojka"⁹¹ w Łodzi, finansowana przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Miasto Łódź, w której jednym z partnerów była Fundacja W Stronę Dialogu. Fundacja⁹² organizuje również regularne rozmowy z romskimi artystami, występy taneczne i koncerty.

Fundacja Jaw Dikh⁹³ w ramach projektu ERIAC organizuje plenerowe warsztaty artystyczne dla artystów romskich, wspierając twórczą ekspresję.

Koncert upamiętniający 80. rocznicę zagłady Sinti i Romów, który odbył się 19 października 2024 r. w Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, był hołdem dla ofiar romskiego Holokaustu. Wydarzenie, zorganizowane przez Romskie Stowarzyszenie Edukacyjne Harangos, oddało hołd zaginionym, podkreślając jednocześnie tragiczną historię prześladowań. W programie znalazły się poruszające pieśni inspirowane kulturą romską i pamięcią o niej, którym towarzyszyła wystawa fotograficzna przedstawiająca życie Sinti i Romów. Wydarzenie to było nie tylko muzycznym hołdem, ale także przejmującą refleksją nad historią i znaczeniem zachowania pamięci.⁹⁴

Tymczasem, Fundacja Dom Kultury⁹⁵ prowadzi portal internetowy poświęcony kulturze romskiej, współpracując z romskimi artystami i ekspertami. Centralna Rada Romów w Polsce⁹⁶ wnosi swój wkład poprzez produkcję materiałów medialnych na temat tradycji romskich oraz współorganizację konferencji i seminariów. Inicjatywy te, wraz z wieloma innymi wydarzeniami, których nie sposób tu wymienić, a których liczba wzrosła w ostatnich latach, wspólnie wzmacniają widoczność i uznanie dla kultury romskiej w Polsce.

⁸⁹<https://romowie.amu.edu.pl/>

⁹⁰<https://zacheta.art.pl/pl/wystawy/malgorzata-mirga-tas-przeczarowujac-swiat>

⁹¹<https://www.centrumdialogu.com/ceija-stojka-1933-2013-nie-moge-zapomniec-wystawa>

⁹²<https://fundacijawstronedialogu.pl/>

⁹³<https://fundacijawdikh.pl/> ; <https://www.youtube.com/watch?v=Y9RO511WCel>

⁹⁴<https://www.facebook.com/events/544222381607585/>

⁹⁵ <https://e-drom.pl/e-drom-pl-rozwoj-platformy-wiedzy-o-romach-i-romkach-2024/>

⁹⁶ <https://www.romowie.org/romski-punkt-widzenia>

3. SKUPIENIE SIĘ NA KLUCZOWYCH PROBLEMACH DOTYKAJĄCYCH ROMÓW

3.1. Dyskryminacja ukraińskich Romów

Dyskryminacja ukraińskich Romów w Polsce jest jednym z najbardziej widocznych przejawów systemowego antycyganizmu w kontekście kryzysu migracyjnego spowodowanego wojną na Ukrainie.⁹⁷ Od początku konfliktu w 2022 r. liczne raporty dokumentowały odmienne traktowanie Romów na granicach, gdzie odmawiano im dostępu do transportu, schronisk humanitarnych i podstawowej pomocy materialnej. W szczególności w Przemyślu (miasto w pobliżu przejścia granicznego z Ukrainą) rodziny romskie doświadczyły wykluczenia i często były zmuszane do spędzania nocy na stacjach kolejowych w niebezpiecznych i poniżających warunkach.⁹⁸

Nawet na późniejszych etapach, kiedy systemy wsparcia zaczęły lepiej odpowiadać na potrzeby uchodźców, Romowie nadal napotykali bariery w dostępie do mieszkań, rynku pracy i edukacji. Nierówności te są pogłębiane przez dyskryminację w sektorze mieszkaniowym i stereotypy, które dodatkowo utrudniają integrację. Takie wykluczające praktyki i bariery strukturalne podkreślają pilną potrzebę bardziej integracyjnych i zrównoważonych polityk wsparcia, które zaspokajają specyficzne potrzeby tej grupy, jednocześnie aktywnie zwalczając antycyganizm.

Według aktywistów bezpośrednio zaangażowanych w pomoc romskim uchodźcom z Ukrainy, przypadki te ujawniają antycyganizm wykraczający poza granice państwowe. W dyskusjach często ignorowano fakt, że ofiary były obywatelami Ukrainy - liczyło się to, że byli Romami. To uogólnienie wzmocniło szkodliwe stereotypy. Obecność ukraińskich Romów miała znaczący wpływ na wiele sposobów. Ujawniła antycyganizm w polskim społeczeństwie, jednocześnie stwarzając możliwości rozpoznania i zajęcia się tymi uprzedzeniami. Jednocześnie przetestowała odporność polskich Romów na zgłaszanie i zwalczanie dyskryminacji. Ponadto wzmocnił rolę polskich romskich organizacji pozarządowych, stawiając je na czele walki z antycyganizmem zarówno w kraju, jak i za granicą.

3.1.1. Skuteczność w rozwiązywaniu problemu

Ograniczenia NRSF stały się widoczne w kontekście ukraińskiego kryzysu uchodźczego, który doprowadził do przybycia romskich uchodźców do Polski. Wyzwania te ujawniły systemowe luki w NRSF i podkreśliły potrzebę bardziej integracyjnego i elastycznego podejścia, które może odpowiednio wspierać zarówno polską, jak i ukraińską populację Romów.

Podczas naszych spotkań z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i Administracji w połowie 2022 r., z Departamentem odpowiedzialnym za politykę romską oraz pełnomocnikami wojewody ds. mniejszości narodowych i etnicznych,⁹⁹ podnieśliśmy możliwość włączenia ukraińskich rodzin, zwłaszcza dzieci, w działania prowadzone przez romskie organizacje pozarządowe. Choć nie podjęto żadnych konkretnych decyzji (a tym samym nie zadeklarowano żadnych zobowiązań budżetowych), wyrażona gotowość do pomocy w zakresie wymiany informacji i komunikacji z właściwymi jednostkami samorządu terytorialnego w zakresie pomocy uchodźcom romskim była znacząca. Jednak osobiste zaangażowanie pełnomocników lub poszczególnych urzędników (w województwach podlaskim, mazowieckim i lubelskim) w pomoc konkretnym grupom lub rodzinom romskich uchodźców z Ukrainy było minimalne.¹⁰⁰

Dotyczyło to w szczególności możliwości uczestnictwa dzieci ukraińskich w zajęciach świetlicowych. Formalnie nie było to dozwolone, ponieważ fundusze Programu były przeznaczone dla obywateli polskich. Niemniej jednak, zgodnie z wywiadami z liderami organizacji pozarządowych i sympatykami Romów, rodziny romskie mogły nieformalnie korzystać ze wsparcia i działań zapewnianych przez NRSF. Przychodziły one do poradni romskich, a rodzice ukraińskich Romów sami zwracali się do organizacji romskich o pomoc, która była im udzielana na różne sposoby.

⁹⁷Mirga-Wójtowicz, E. i Fiałkowska K. (2022). *Ostrożnie tam, w tej cygańskiej dzielnicy - antycyganizm w sytuacji wojennej*.

⁹⁸Durjasz, A., Jarosz S., Kołaczek M., Piórkowska P., Talewicz J., & Vaidalovych O. (2023). *Nie są uchodźcami, są wędrowcami. Sytuacja uchodźców romskich z Ukrainy w województwie podkarpackim. Raport z monitoringu 2022-2023*. Fundacja W stronę dialogu.

⁹⁹Mirga-Wójtowicz E., Talewicz J., Kołaczek M. (2022). *Prawa człowieka, potrzeby i dyskryminacja: Sytuacja uchodźców romskich z Ukrainy w Polsce: Raport z badań i działań interwencyjnych*, s. 17.

¹⁰⁰*Ibidem*.

Sytuacja była i do pewnego stopnia nadal jest, bezprecedensowa. Romscy uchodźcy doświadczyli systemowe wykluczenie z pomocy, a polscy Romowie często musieli interweniować w ich imieniu.¹⁰¹ Naturalnie, ukraińscy Romowie zwracali się do nich o pomoc.¹⁰²

Podstawową przyczyną tego stanu rzeczy jest utrzymujący się antycyganizm, przejawiający się zarówno w jawnym, jak i ukrytym profilowaniu rasowym i odmawianiu usług, o czym świadczą liczne badania dokumentujące sytuację ukraińskich Romów od czasu wybuchu kryzysu.¹⁰³

3.1.2. Udział Romów

Liczne raporty koncentrujące się na trudnej sytuacji ukraińskich uchodźców romskich od lutego 2022 r. podkreślają bezprecedensowe zbiorowe zaangażowanie polskich organizacji romskich, aktywistów i zwykłych Romów w wysiłki na rzecz pomocy humanitarnej.¹⁰⁴ .¹⁰⁵ Pomoc obejmowała bezpośrednie wsparcie na granicy, gdzie polscy Romowie byli obecni na miejscu, aby pomóc w tłumaczeniu, dokumentacji, dystrybucji żywności i wsparciu emocjonalnym, a także bardziej systemowe i skoordynowane działania związane z mieszkalnictwem, transportem, papierkową robotą, kwestiami administracyjnymi i mediacją między różnymi podmiotami rządowymi i pozarządowymi, w tym dużymi międzynarodowymi organizacjami pomocowymi

Badania wskazują, że polskie organizacje romskie odegrały kluczową rolę w tych wysiłkach, a zarówno władze lokalne, jak i centralne stopniowo zaczęły traktować je jako kluczowe podmioty w rozwiązywaniu złożonych wyzwań stojących przed ukraińskimi Romami.¹⁰⁶ Jednak znacznie nadwyrężyło to zasoby tych organizacji pozarządowych, ponieważ oczekiwano od nich przyjęcia większej odpowiedzialności bez dodatkowego finansowania. Początkowe wsparcie, często oddolne i spontaniczne, napędzane dobrem i hojnością społeczności romskich (które same miały ograniczone zasoby), ostatecznie stało się bardziej zorganizowane i skoordynowane, z pewną pomocą ze strony państwa i organizacji pozarządowych.

¹⁰¹Mirga-Wójtowicz, E., Fiałkowska K., & Szewczyk M. (2023). *Ogólnopolska i lokalna mobilizacja romskich i nieromskich organizacji i aktywistów w Polsce wspierających ukraińskich Romów - przymusowych migrantów w obliczu wojny na Ukrainie*. Fundacja Jaw Dikh

¹⁰²Mirga-Wójtowicz E., Talewicz J., Kołaczek M. (2022). *Prawa człowieka, potrzeby i dyskryminacja: Sytuacja uchodźców romskich z Ukrainy w Polsce: Raport z badań i działań interwencyjnych*

Mirga-Wójtowicz E., Padshakh K., Rusek J., Emery A., Szewczyk M., & Kwiatkowska K. (2024). *Doświadczenia uchodźców romskich z Ukrainy w dostępie do usług i pomocy w Polsce*. IOM, Polska.
https://poland.iom.int/sites/g/files/tmzbd11346/files/documents/2024-08/iom-poland_experiences_of_roma_refugees_26_08.pdf

¹⁰³Mirga-Wójtowicz E., Talewicz J., Kołaczek M. (2022). *Prawa człowieka, potrzeby i dyskryminacja: Sytuacja uchodźców romskich z Ukrainy w Polsce: Raport z badań i działań interwencyjnych*.

¹⁰⁴Unia Europejska. (2024). *Wsparcie UE dla Ukrainy*.

¹⁰⁵HIAS. (2022). [Zagrożeni i potrzebujący: Zalecenia dotyczące pomocy najbardziej narażonym osobom przesiedlonym z Ukrainy](#).

¹⁰⁶Europejskie Centrum Praw Romów. (2023). [Raporty z monitoringu roku wojny w Ukrainie](#).

¹⁰⁷Mirga-Wójtowicz E., Padshakh K., Rusek J., Emery H., Voit A., Szewczyk M., & Kwiatkowska K. (2024). *Doświadczenia Romskich Uchodźców z Ukrainy w dostępie do usług i pomocy w Polsce*. IOM, Polska.
https://poland.iom.int/sites/g/files/tmzbd11346/files/documents/2024-08/iom-poland_experiences_of_roma_refugees_26_08.pdf;

Durjasz, A., Jarosz S., Kołaczek M., Piórkowska P., Talewicz J., & Vaidalovych O. (2023). *Nie są uchodźcami, są wędrowcami. Sytuacja uchodźców romskich z Ukrainy w województwie podkarpackim. Raport z monitoringu 2022-2023*. Fundacja W stronę dialogu.

¹⁰⁴Idem.

¹⁰⁵Centralna Rada Romów w Polsce, Fundacja Ku Dialogowi, Stowarzyszenie Harangos, Stowarzyszenie Romów w Polsce, Fundacja Jaw Dikh, Stowarzyszenie Integryjne Sawore, Stowarzyszenie Jududoro współpracowały z Czerwonym Krzyżem, IOM, UNCHCR, CORE, OXFAM, UNICEF, International Medical CORPS itp.

¹⁰⁶Mirga-Wójtowicz, E., Fiałkowska K., & Szewczyk M. (2023). *Krajowa i lokalna mobilizacja romskich i nieromskich organizacji i aktywistów w Polsce wspierających ukraińskich Romów - przymusowych migrantów w obliczu wojny na Ukrainie*. Fundacja Jaw Dikh

międzynarodowych darczyńców. Te polskie romskie organizacje pozarządowe odegrały również istotną rolę w zwróceniu uwagi na wszechobecny antycyganizm, który ujawnił trudną sytuację ukraińskich Romów.¹⁰⁷

Polskie organizacje romskie odgrywają kluczową rolę w łączeniu romskich uchodźców z systemami pomocy. Raporty podkreślają systemową dyskryminację ukraińskich uchodźców romskich w Polsce i całej Europie. W odpowiedzi organizacje romskie zmobilizowały się na arenie międzynarodowej, opowiadając się za sprawiedliwym dostępem do pomocy humanitarnej i zwalczając wykluczenie. Jednak utrzymujący się antycyganizm w systemach uchodźczych podkreśla potrzebę reform strukturalnych. Pomimo swojego wpływu, organizacje romskie stoją przed poważnymi wyzwaniami, w tym ograniczonym finansowaniem, ograniczeniami zasobów oraz barierami kulturowymi i językowymi między polskimi i ukraińskimi Romami.

Należy podkreślić, że romskie organizacje pozarządowe również były początkowo nieprzygotowane i musiały szybko nauczyć się, jak reagować na ostry kryzys humanitarny. Mobilizacja ta wywarła jednak na nich ogromną presję. Od romskich organizacji społeczeństwa obywatelskiego często oczekiwano wypełnienia luk pozostawionych przez instytucje państwowe, bez odpowiedniego finansowania lub wsparcia instytucjonalnego. To, co zaczęło się jako spontaniczne, oddolne inicjatywy napędzane solidarnością i koniecznością, przekształciło się w bardziej ustrukturyzowaną i strategiczną reakcję, wykorzystującą zarówno nieformalne sieci społeczności, jak i wiedzę instytucjonalną. Pomimo systemowej dyskryminacji i zakorzenionego antycyganizmu, społeczeństwo obywatelskie polskich Romów nie tylko zapewniło niezbędne wsparcie humanitarne, ale także odegrało kluczową rolę rzeczniczą, naciskając na uznanie specyficznych potrzeb Romów i pociągając do odpowiedzialności rządu i instytucje międzynarodowe. Ich reakcja stanowi potężny przykład samoorganizacji, odporności i zbiorowego działania w obliczu kryzysu.

3.2. Segregacja mieszkańców

Ogólnie rzecz biorąc, sytuacja mieszkaniowa Romów w Polsce nie jest krytyczna. Choć mieszkania są często przepelnione i wymagają remontu, społeczności romskie same często starają się poprawić warunki mieszkaniowe. Jest jednak kilka miejsc, w których sytuacja jest dramatyczna.

Spółeczności romskie w miejscowościach Maszkowice (gmina Łącko) i Koszary (gmina Limanowa) od lat borykają się z trudnymi warunkami socjalno-bytowymi wynikającymi z braku podstawowej infrastruktury, skrajnego ubóstwa i systemowej marginalizacji.¹⁰⁸

Romskie osiedle w Maszkowicach, w którym mieszka około 230 osób, składa się z samodzielnie zbudowanych konstrukcji z przypadkowych materiałów, co stwarza poważne zagrożenie dla zdrowia i bezpieczeństwa. W większości domów brakuje bieżącej wody, urządzeń sanitarnych, a ich ogrzewanie opiera się na niebezpiecznym węglu, co prowadzi do chorób układu oddechowego i pokrewnych. Pomimo wieloletnich starań władz Łącka, kompleksowy plan rewitalizacji nie został wdrożony. Interwencje ograniczały się do działań takich jak postawienie dwóch kontenerów po zawaleniu się budynku w 2021 roku. Władze lokalne Łącka nie zapewniły również wsparcia mieszkaniowego ofiarom pożaru w 2022 r.¹⁰⁹

Około 120 Romów mieszka w Koszarach, głównie w niedozwolonych, słabo izolowanych budynkach pozbawionych podstawowej infrastruktury. Jedyne legalny budynek, blok mieszkalny z lat 60-tych, wymaga pilnych napraw pomimo niedawnych modernizacji sanitarnych. Władze Limanowej unikają poszukiwania funduszy, powołując się na niepewność prawną i lokalny sprzeciw, pozostawiając osiedle bez trwałych ulepszeń pomimo istnienia Programu na rzecz Romów.

¹⁰⁷Mirga-Wójtowicz E., Talewicz J., Kołaczek M. (2022). *Prawa człowieka, potrzeby i dyskryminacja: Sytuacja uchodźców romskich z Ukrainy w Polsce: Raport z badań i działań interwencyjnych*.

Mirga-Wójtowicz, E. i Fiałkowska K. (2022). *Ostrożnie tam, w tej cygańskiej dzielnicy - antycyganizm w sytuacji wojny*.

¹⁰⁸Rzecznik Praw Obywatelskich Rzeczypospolitej Polskiej. (2023). *Informacja o mniejszościach narodowych i etnicznych w Polsce rozpatrywana przez Komisję Sejmową: Sprawa osiedli romskich w Maszkowicach i Koszarach*.

<https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-mniejszosci-narodowe-etniczne-raport-komisja-sejm>

Dostępne również na stronie:

<https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-osiedla-romskie-wojewoda-malopolski> https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2023-09/Odpowiedz_MSWiA_malopolska_romowie_osiedla_31.08.2023.pdf

¹⁰⁹Rzecznik Praw Obywatelskich Rzeczypospolitej Polskiej. (2023, 17 lipca). *Pismo do Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji nr XI.816.27.2023.JK w sprawie osiedli romskich w Maszkowicach i Koszarach*.

https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2023-09/Odpowiedz_MSWiA_malopolska_romowie_osiedla_31.08.2023.pdf

Dostępny również na stronie: <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-osiedla-romskie-wojewoda-malopolski>

Budynki w Maszkowicach i Koszarach, zbudowane przez samych mieszkańców, są prowizoryczne, nieszczelne i często pozbawione dostępu do bieżącej wody lub urządzeń sanitarnych, co prowadzi do poważnych zagrożeń dla zdrowia. Jednocześnie Romowie z obu osiedli doświadczają dyskryminacji na rynku pracy, co skutkuje wysokim bezrobociem i uzależnieniem od opieki społecznej, co jeszcze bardziej pogłębia ich marginalizację.

3.2.1 Skuteczność NRSF w rozwiązywaniu problemu

Pomimo istnienia rządowego Programu na rzecz Romów (2021-2030), gminy Łącko i Limanowa nie podjęły skutecznych działań w celu poprawy sytuacji, ograniczając swoje działania do doraźnych interwencji w sytuacjach kryzysowych, takich jak pożary czy zawalenia budynków.

Pomimo kilku pozytywnych przykładów działań, takich jak świetlica edukacyjna w Maszkowicach czy programy integracyjne w Koszarach, sytuacja Romów w Małopolsce nie ulegnie znaczącej poprawie bez wdrożenia kompleksowej strategii. Powinna ona obejmować legalizację budynków, rewitalizację osiedli oraz aktywną politykę antydyskryminacyjną.

Jedną z głównych przeszkód jest nieuregulowany stan prawny nieruchomości, który uniemożliwia inwestycje infrastrukturalne. Warunki mieszkaniowe Romów w Maszkowicach i Koszarach pozostają krytyczne, charakteryzując się nielegalnymi budynkami, brakiem warunków sanitarnych i groźbą eksmisji bez zapewnienia alternatyw. W Koszarach toczy się postępowanie administracyjne w sprawie rozbiórki siedmiu budynków, a gmina Limanowa odmówiła udostępnienia środków w ramach Programu na rzecz Romów na zakup kontenerów mieszkalnych w 2024 r., pozostawiając mieszkańców w jeszcze trudniejszej sytuacji. W Maszkowicach większość budynków to samowole, a wysokie kary finansowe nakładane na mieszkańców nie przyczyniają się do rozwiązania problemu, a wręcz pogłębiają ich marginalizację.

Kluczowe jest zwiększenie zaangażowania administracji centralnej, wsparcie samorządów w efektywnym wykorzystaniu dostępnych środków oraz wdrożenie systemowych rozwiązań mających na celu trwałe włączenie Romów w życie społeczne i gospodarcze, a także modernizację osiedli. W województwie małopolskim powołano zespoły ds. rozwiązywania problemów społeczności romskiej, ale ich działania są ograniczone i brakuje w nich reprezentacji mieszkańców.¹¹⁰ Podjęte kroki obejmują inwentaryzację osiedli, zapewnienie kontenerów dla najbardziej potrzebujących rodzin oraz pewne prace nad infrastrukturą. Jednak bez kompleksowej strategii legalizacji budynków i zapewnienia stałych mieszkań zastępczych sytuacja Romów nie ulegnie poprawie. Konieczne jest pełne wykorzystanie środków z Programu na rzecz Romów, wzmocnienie współpracy między samorządami lokalnymi a administracją centralną oraz włączenie Romów w proces decyzyjny, tak aby działania odpowiadały rzeczywistym potrzebom mieszkańców i prowadziły do trwałej poprawy ich warunków życia.¹¹¹

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji (MSWiA) nadzoruje realizację Programu romskiego, ale nie zapewnia skutecznych mechanizmów egzekwowania jego wykonania przez władze lokalne. Brakuje również systemowych działań na szczeblu rządowym, które kompleksowo rozwiązywałyby problemy mieszkaniowe Romów. W efekcie, pomimo dostępności środków, sytuacja w Maszkowicach i Koszarach pozostaje bez zmian, a mieszkańcy nadal żyją w skrajnych warunkach.

Przybycie tysięcy ukraińskich Romów stanowiło dodatkowe wyzwanie w tym obszarze. Po przewyciężeniu praktyk dyskryminacyjnych z pomocą polskich romskich organizacji pozarządowych, w szczególności w celu zakwaterowania rodzin wielodzietnych, w tym licznych dzieci i osób starszych. W niektórych przypadkach trudności w udzielaniu pomocy niekoniecznie były związane z antycyganizmem, ale raczej z brakiem odpowiednich możliwości zakwaterowania dla dużych rodzin z dziećmi. Jednak prawie trzy lata po wybuchu inwazji na pełną skalę, sytuacja ukraińskich Romów nadal stanowi nowe wyzwanie. Żyją oni głównie w odizolowanych dużych osiedlach (często byłych ośrodkach turystycznych), położonych na odległych obszarach wiejskich z ograniczonym dostępem do transportu, zatrudnienia i edukacji. Ich status prawny pozostaje w ciągłym zawieszaniu, a pomoc finansowa jest niepewna.

¹¹⁰Rzecznik Praw Obywatelskich Rzeczypospolitej Polskiej. (2023, 17 lipca). *Pismo do Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji nr XI.816.27.2023.JK w sprawie osiedli romskich w Maszkowicach i Koszarach.* https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2023-09/Odpowiedz_MSWiA_malopolska_romowie_osiedla_31.08.2023.pdf

Dostępny również na stronie: <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-osiedla-romskie-wojewoda-malopolski>

¹¹¹*Ibidem.*

Dzieci edukacja napotyka na poważne przeszkody ze względu na bariery językowe, urazy psychiczne i ogólne poczucie przedłużającej się niestabilności. Niektóre raporty wskazują na poważne potencjalne problemy wynikające z tej sytuacji - nie tylko dla społeczności romskich, ale także dla okolicznych mieszkańców.¹¹²

3.2.2 Synergia z innymi działaniami

Zaangażowanie podmiotów państwowych w rozwiązanie sytuacji mieszkaniowej Romów w Maszkowicach i Koszarach pozostaje ograniczone i nieskuteczne, co skutkuje długotrwałym impasem. Rzecznik Praw Obywatelskich (RPO) podejmował liczne interwencje, monitorował warunki życia społeczności romskich i wielokrotnie wzywał władze do podjęcia konkretnych działań. W swoich raportach i pismach RPO zwraca uwagę na dramatyczne warunki życia, brak strategii rewitalizacji osiedli oraz bierność władz lokalnych.¹¹³ Ponadto Rzecznik apeluje o osobiste zaangażowanie władz centralnych i większe wsparcie samorządów we wdrażaniu działań naprawczych. Województwo małopolskie, pomimo powołania zespołów ds. osiedli romskich, ogranicza się przede wszystkim do roli doradczej i monitorującej. Choć organizowane są spotkania mające na celu inwentaryzację osiedli i opracowanie strategii, brakuje konkretnych działań, takich jak zapewnienie stabilnych warunków mieszkaniowych czy skuteczna legalizacja budynków.¹¹⁴

Władze lokalne w Łącku i Limanowej wykazują niewielką inicjatywę w zakresie trwałej poprawy warunków życia społeczności romskich. Gmina Łącko nie wdrożyła planu rewitalizacji Maszkowic, chociaż w 2024 r. zakupiła dwa kontenery mieszkalne w ramach Programu Romskiego.

Gmina Limanowa natomiast odmówiła środków na zakup pojemników, jednocześnie prowadząc postępowanie egzekucyjne wobec mieszkańców baraków i nakładając na nich wysokie kary finansowe.¹¹⁵

3.2.3 Udział Romów

Udział Romów w rozwiązywaniu kwestii mieszkaniowych w Maszkowicach i Koszarach ogranicza się do roli beneficjentów końcowych. Oznacza to, że są oni w kontakcie z władzami lokalnymi i podejmują znaczne wysiłki, aby przekonać je do rozwiązania ich sytuacji mieszkaniowej. Organizacje romskie działające na tych obszarach występują w imieniu mieszkańców osiedli, spotykając się z władzami i informując je o ich potrzebach.¹¹⁶ Kryzys utrzymuje się od wielu lat i wymaga zmian systemowych, przy aktywnym zaangażowaniu zarówno władz lokalnych, jak i regionalnych.

¹¹²Mirga-Wójtowicz E., Talewicz J., Kołaczek M. (2022). *Prawa człowieka, potrzeby i dyskryminacja: Sytuacja uchodźców romskich z Ukrainy w Polsce: Raport z badań i działań interwencyjnych*.

Mirga-Wójtowicz E., Padshakh K., Rusek J., Emery H., Voit A., Szewczyk M., & Kwiatkowska K. (2024). *Doświadczenia uchodźców romskich z Ukrainy w dostępie do usług i pomocy w Polsce*. IOM, Polska.
<https://poland.iom.int/sites/g/files/tmzbd11346/files/documents/2024-08/iom-poland-experiences-of-roma-refugees-26-08.pdf>

Mirga-Wójtowicz, E., Fiałkowska K., & Szewczyk M. (2023). *Krajowa i lokalna mobilizacja romskich i nieromskich organizacji i aktywistów w Polsce wspierających ukraińskich Romów - przymusowych migrantów w obliczu wojny na Ukrainie*. Fundacja Jaw Dikh

Mirga-Wójtowicz, E. i Fiałkowska K. (2022). *Be Careful Out There, in That Gypsy District - Antigypsyism in a War Situation*.
<https://pl.boell.org/en/2022/05/16/uwazajcie-tam-w-tej-cyganskiej-dzielnicy-antycyganizm-w-warunkach-wojny>;

Durjasz, A., Jarosz S., Kołaczek M., Piórkowska P., Talewicz J., & Vaidalovych O. (2023). *Nie są uchodźcami, są wędrowcami. Sytuacja uchodźców romskich z Ukrainy w województwie podkarpackim. Raport z monitoringu 2022-2023*. Fundacja W stronę dialogu.

¹¹³<https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-romowie-osiedla-malopolska-mswia-odpowiedz>;
https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2023-09/Odpowiedz_MSWiA_malopolska_romowie_osiedla_31.08.2023.pdf;
https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2023-07/Do_MSWiA_malopolska_romowie_osiedla_17.07.2023.pdf

¹¹⁴<https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/sejmowa-komisja-mniejszosci-romowie-maszkowice>;
<https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-romowie-osiedla-malopolska-mswia-odpowiedz>; https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2023-09/Odpowiedz_MSWiA_malopolska_romowie_osiedla_31.08.2023.pdf; https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2023-07/Do_MSWiA_malopolska_romowie_osiedla_17.07.2023.pdf

¹¹⁵https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2023-09/Odpowiedz_MSWiA_malopolska_romowie_osiedla_31.07/Do_MSWiA_malopolska_romowie_osiedla_17.07.2023.pdf; https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2023-08/Odpowiedz_MSWiA_malopolska_romowie_osiedla_17.07.2023.pdf; https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2023-07/Do_MSWiA_malopolska_romowie_osiedla_17.07.2023.pdf

¹¹⁶ Wywiad 2; Wywiad 3; Wywiad 4; Wywiad 5; Wywiad 6; Spotkanie 8, Spotkanie 9, Spotkanie 10.

4 WYKORZYSTANIE INSTRUMENTÓW FINANSOWANIA UE

4.2 Warunki wdrażania funduszy UE na rzecz równości Romów¹¹⁷

Europejski Fundusz Społeczny Plus (EFS+) odgrywa kluczową rolę w integracji i wsparciu społeczności romskiej w Polsce, koncentrując się na przeciwdziałaniu wykluczeniu społecznemu, aktywizacji zawodowej i poprawie warunków życia. Wsparcie realizowane jest w ramach celów szczegółowych, takich jak aktywna integracja społeczna, integracja społeczno-ekonomiczna oraz zwiększony dostęp do usług publicznych. Programy obejmują m.in. działania edukacyjne, wsparcie zatrudnienia, poprawę warunków mieszkaniowych, przeciwdziałanie stereotypom i dyskryminacji oraz rozwój organizacji społeczeństwa obywatelskiego reprezentujących społeczność romską.

Wsparcie EFS+¹¹⁸ dla społeczności romskich w Polsce realizowane jest poprzez programy regionalne zarządzane przez instytucje zarządzające umiejscowione w strukturach poszczególnych urzędów marszałkowskich.¹¹⁹ W zakresie wsparcia dla społeczności romskiej EFS+ koncentruje się przede wszystkim na aktywizacji społeczno-zawodowej, jednak zakres wsparcia zależy od potrzeb zidentyfikowanych przez instytucję zarządzającą i różni się w zależności od województwa.¹²⁰

W zależności od regionu, skala i forma wsparcia są różne. Niektóre województwa przeznaczają specjalne fundusze na inicjatywy specyficzne dla Romów, podczas gdy inne ograniczają swoje wysiłki do ogólnych programów integracyjnych.

Koalicja RCM zapytała Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, czy uchodźcy z Ukrainy, w tym ci, którym pomagają polskie romskie organizacje pozarządowe, mogą korzystać z innych źródeł finansowania. W odpowiedzi wskazano, że ukraińscy Romowie mogą uzyskać dostęp do wsparcia w ramach EFS+, pod warunkiem, że nie ma ograniczeń co do grupy docelowej programu. Wiele programów regionalnych zawiera kryterium miejsca zamieszkania, którego szczegółowe brzmienie jest określane przez instytucję zarządzającą. Uchodźcy z Ukrainy, w tym Romowie, mogą uczestniczyć w projektach EFS+ mających na celu integrację społeczno-ekonomiczną obywateli państw trzecich, w tym migrantów. Ponadto wytyczne traktują priorytetowo osoby objęte tymczasową ochroną w następstwie agresji Rosji na Ukrainę w takich projektach. Uchodźcy mogą również uczestniczyć w innych inicjatywach EFS+, jeśli spełniają ogólne kryteria kwalifikowalności (np. związane z rynkiem pracy lub ryzykiem wykluczenia społecznego). Warto zauważyć, że w ramach śródkresowego przeglądu programu Funduszy Europejskich na rzecz Rozwoju Społecznego rozważana jest obecnie możliwość uzupełnienia go o działania wspierające grupy migrantów doświadczające różnych form wykluczenia, w tym Romów z Ukrainy.

Wsparcie w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR)

W ramach funduszy EFRR wsparcie skierowane bezpośrednio do społeczności romskiej jest uwzględnione tylko w województwie opolskim. Program "Fundusze Europejskie dla województwa opolskiego 2021-2027" przewiduje dwa kluczowe działania: FEOP.09.01 - Inwestycje w infrastrukturę edukacyjną oraz FEOP.09.02 - Inwestycje w infrastrukturę społeczną. Pierwsze z nich ma na celu dostosowanie infrastruktury edukacyjnej, w tym sal do nauki języków obcych, świetlic i miejsc integracji dzieci romskich i ich rodzin. Nabór projektów w tym obszarze zaplanowano na czerwiec 2025 r., a jego budżet wynosi 17,2 mln PLN (4,11 mln EUR). Ten ostatni obejmuje inwestycje w mieszkania socjalne i interwencyjne, które mogą przyczynić się do poprawy warunków życia Romów.

¹¹⁷Cały podrozdział został przygotowany na podstawie pisemnej korespondencji między Fundacją Jaw Dikh a Ministerstwem Funduszy i Programów Regionalnych w okresie od października do grudnia 2024 r. oraz na podstawie: Wywiad 2; Wywiad 3; Wywiad 4; Wywiad 5; Wywiad 6; Spotkanie 8, Spotkanie 9, Spotkanie 10.

¹¹⁸<https://european-social-fund-plus.ec.europa.eu/en/support-your-country/esf-poland>

¹¹⁹Strony internetowe wszystkich programów można znaleźć pod adresem: <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/wszystkie-serwisy-programow>.

W Polsce urzędy marszałkowskie reprezentują samorząd województwa, na którego czele stoi marszałek wybierany przez sejmik województwa. Koncentrują się one na rozwoju regionalnym, transporcie, edukacji, kulturze i projektach finansowanych ze środków UE. Z kolei urzędy wojewódzkie reprezentują rząd centralny, na czele którego stoi wojewoda mianowany przez premiera, odpowiedzialny za egzekwowanie prawa, zarządzanie kryzysowe, politykę migracyjną i nadzór nad samorządami lokalnymi. Podczas gdy urzędy marszałkowskie zajmują się długoterminową polityką regionalną, urzędy wojewódzkie realizują politykę rządu krajowego.

¹²⁰W Polsce jest 16 województw.

społeczności w regionie. Nabór projektów potrwa od 28 marca 2025 r. do 28 kwietnia 2025 r., a jego budżet wynosi 42 mln PLN (10,03 mln EUR).

W 14 województwach w ramach działań deinstytucjonalizacyjnych wdrażane jest wsparcie dla infrastruktury mieszkaniowej i społecznej. Programy obejmują tworzenie mieszkań wspieranych, mieszkań treningowych i społecznych mieszkań czynszowych. Celem tych działań jest poprawa dostępności i jakości usług społecznych, jednak nie ma bezpośredniego odniesienia do społeczności romskiej jako grupy docelowej. Wyjątkiem jest województwo dolnośląskie, w którym nie przewidziano wsparcia mieszkaniowego w ramach środków EFRR.

W ramach planowanych naborów w 2025 r. kilka województw przeznaczyło znaczne środki na projekty mieszkaniowe i infrastrukturalne. Największe budżety zaplanowano w województwach śląskim (92,6 mln PLN, tj. 22,12 mln EUR), pomorskim (68,9 mln PLN, tj. 16,44 mln EUR) i małopolskim (49,7 mln PLN, tj. 11,87 mln EUR). Natomiast województwa lubelskie, lubuskie, łódzkie, mazowieckie, podkarpackie i warmińsko-mazurskie nie planują obecnie naborów na tego typu projekty.

Wsparcie w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego Plus (EFS+)

W ramach środków EFS+ wsparcie dla społeczności romskiej może być realizowane w trzech kluczowych obszarach: aktywizacji społecznej i zawodowej (*cel szczegółowy h*), integracji społeczno-gospodarczej społeczności marginalizowanych (*cel szczegółowy j*) oraz wsparcia dla osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym (*cel szczegółowy l*).

Trzy województwa - lubelskie, małopolskie i opolskie - wskazały społeczność romską jako bezpośrednich beneficjentów działań w ramach *celu szczegółowego j*, tj. integracji społeczno-gospodarczej grup marginalizowanych. Województwo lubelskie zaplanowało działania w zakresie edukacji, wsparcia zawodowego i integracji społecznej, ze szczególnym uwzględnieniem aktywizacji kobiet romskich i przeciwdziałania dyskryminacji. Województwo małopolskie, jako region z jedną z największych populacji romskich w Polsce, zaplanowało kompleksowe działania związane z edukacją, zatrudnieniem i integracją, ze szczególnym uwzględnieniem aktywizacji kobiet i młodzieży. W województwie opolskim wsparcie obejmuje zarówno działania edukacyjne, jak i zawodowe, a także wysiłki na rzecz zwalczania stereotypów i wzmocnienia organizacji społeczeństwa obywatelskiego reprezentujących interesy społeczności romskiej.

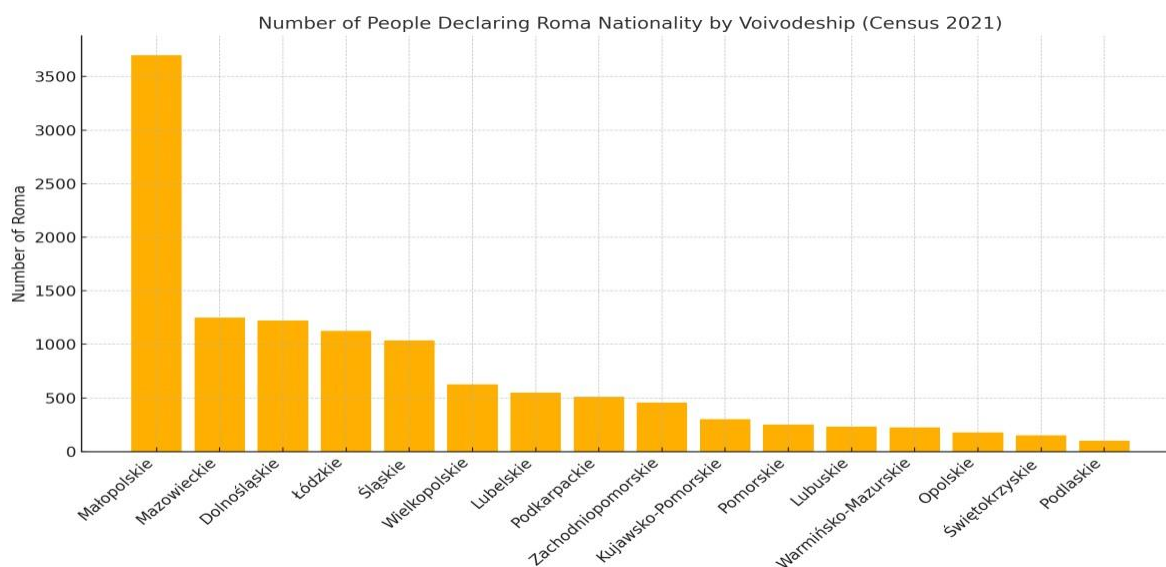

Wykres 1. Mapa Polski z podziałem na województwa

Oprócz tych regionów cztery inne województwa - dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, mazowieckie i śląskie - włączyły Romów do innych celów szczegółowych (*h* lub *l*), chociaż nie ma dla nich specjalnego wsparcia w ramach *celu j*. W województwie dolnośląskim zapewniono finansowanie działań integracyjnych, w tym tworzenie ośrodków dziennego pobytu, punktów informacyjnych i inicjatyw mających na celu przeciwdziałanie stereotypom, z całkowitą alokacją w wysokości 3 mln EUR. Województwo kujawsko-pomorskie skupiło się na wspieraniu Romów poprzez integrację społeczno-ekonomiczną.

i aktywizacji zawodowej. W województwie mazowieckim szczególny nacisk położono na wsparcie edukacyjne i zatrudnienie Romów, przy czym za kluczowe grupy docelowe uznano asystentów edukacyjnych i młode kobiety romskie. Województwo śląskie włączyło społeczność romską w działania integracyjne, edukacyjne i antydyskryminacyjne, kładąc nacisk na wyrównywanie szans zatrudnienia.

W pozostałych dziewięciu województwach społeczność romska została jedynie mgliście wspomniana lub nie przeznaczono dla niej żadnych specjalnych środków. Są to województwa: podkarpackie, pomorskie, świętokrzyskie, wielkopolskie, warmińsko-mazurskie, lubuskie, zachodniopomorskie, podlaskie i łódzkie. W województwie wielkopolskim istnieje możliwość objęcia wsparciem Romów, ale tylko w przypadku wyraźnego wykazania takiej potrzeby. W województwach pomorskim i świętokrzyskim społeczność romska jest uwzględniona jako potencjalny beneficjent działań integracyjnych, choć nie zidentyfikowano dla niej odrębnych projektów. W województwach warmińsko-mazurskim, lubuskim, zachodniopomorskim, podlaskim i łódzkim nie przewidziano specjalnych działań na rzecz Romów, chociaż wdrażane jest ogólne wsparcie dla grup zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Wykres 2. Liczba osób deklarujących narodowość romską według województw na podstawie NSP 2021

Analiza ujawnia znaczące różnice w sposobie wspierania społeczności romskiej przez poszczególne województwa.¹²¹ Najbardziej zaawansowane pod tym względem są województwa lubelskie, małopolskie i opolskie, które objęły społeczność romską celami szczegółowymi i zaplanowały kompleksowe działania na jej rzecz. Druga grupa obejmuje województwa dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, mazowieckie i śląskie, które przewidują pewne formy wsparcia dla Romów, choć przede wszystkim w ramach ogólnych działań integracyjnych i aktywizacyjnych. W dziewięciu województwach społeczność romska nie została zidentyfikowana jako odrębna grupa docelowa, co może skutkować ograniczonym dostępem do działań dostosowanych do ich specyficznych potrzeb. Istnieje ryzyko, że w niektórych regionach fundusze przeznaczone na inicjatywy związane z Romami nie zostaną w pełni wykorzystane z powodu braku zainteresowania ze strony potencjalnych beneficjentów. Konieczne może być podjęcie dodatkowych wysiłków w celu informowania i zachęcania organizacji pozarządowych, władz lokalnych i instytucji społecznych do ubiegania się o dostępne fundusze. Wskazane jest również wprowadzenie mechanizmów monitorowania efektywności realizowanych projektów oraz analizy ich wpływu na sytuację społeczno-ekonomiczną społeczności romskiej w poszczególnych regionach.

4.3 Romskie społeczeństwo obywatelskie we wdrażaniu funduszy UE

Analiza odpowiedzi otrzymanych od Instytucji Zarządzających Programami Regionalnymi wskazuje, że w większości województw społeczność romska nie uczestniczyła aktywnie w Programach Regionalnych.¹²²

¹²¹Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023). *Skład narodowościowy, etniczny, językowy i wyznaniowy ludności Polski - Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021* (Tabela 13, s. 97-99).

¹²²Korespondencja pisemna między Fundacją Jaw Dikh a Ministerstwem Funduszy i Programów Regionalnych w okresie od października do grudnia 2024 r.

Jedynie w trzech województwach - mazowieckim, małopolskim i śląskim - organizacje romskie miały wymierny wpływ na kształtowanie zapisów programowych, składając wnioski i uczestnicząc w konsultacjach kryteriów wsparcia. W województwie mazowieckim konsultacje prowadzone przez Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej obejmowały współpracę z Centralną Radą Romów w Polsce,¹²³ która jako partner projektu przyczyniła się do opracowania strategii działań skierowanych do społeczności romskiej. W Małopolsce organizacje romskie uczestniczyły w konsultacjach społecznych programu, zgłaszając jedną uwagę, a dalsze dyskusje z organizacjami pozarządowymi i władzami lokalnymi planowane są na etapie wdrażania szczegółowych zasad wsparcia. W województwie śląskim szczegółowe kryteria dotyczące działań związanych z Romami były konsultowane z Pełnomocnikiem Województwa ds. Mniejszości oraz przedstawicielami społeczności romskiej podczas obrad Okrągłego Stołu Równości.¹²⁴

W kilku województwach organizacje romskie miały możliwość uczestniczenia w procesie konsultacji, ale z niej nie skorzystały. Przykładem są województwa pomorskie i lubuskie, gdzie przedstawiciele społeczności romskiej nie zgłosili żadnych uwag. W województwach warmińsko-mazurskim, opolskim i podkarpackim Romowie nie uczestniczyli w konsultacjach społecznych, natomiast w podlaskim brak dedykowanych działań uzasadniano niewielką liczebnością społeczności romskiej w regionie. W niektórych województwach, takich jak lubelskie i dolnośląskie, decyzje dotyczące wsparcia społeczności romskiej opierały się na wcześniejszych analizach i doświadczeniach, a nie na bezpośrednim udziale przedstawicieli Romów.¹²⁵

Organizacje romskie, liderzy, aktywiści i asystenci romscy zgłaszają, że chociaż są świadomi, że planowane są konkursy i nabory wniosków, brakuje im szczegółowych informacji i mają ograniczoną wiedzę na temat nadchodzącej rundy finansowania.¹²⁶ Może to częściowo wynikać z faktu, że wstępne ogłoszenia o programach regionalnych pojawiły się dopiero w drugiej połowie 2024 roku. Ponadto w niektórych województwach, takich jak małopolskie, specjalne sesje informacyjne na temat możliwości finansowania i procedur składania wniosków zaplanowano na marzec i kwiecień 2025 r., co może dodatkowo opóźnić dostęp do ważnych szczegółów.

Obecna sytuacja uwypukla potrzebę wzmocnienia mechanizmów uczestnictwa Romów w procesach decyzyjnych związanych z programowaniem funduszy UE. Kluczowe zalecenia obejmują zwiększenie udziału społeczności romskiej w procesach konsultacyjnych, szersze zaangażowanie organizacji romskich w panele doradcze i komitety monitorujące programy operacyjne oraz organizowanie specjalnych sesji informacyjnych. Konieczne jest również monitorowanie skuteczności włączania Romów we wdrażanie programów operacyjnych oraz dostosowanie metod komunikacji do specyfiki społeczności romskich. Wdrożenie tych środków pomogłoby zapewnić lepsze dostosowanie polityki wsparcia do rzeczywistych potrzeb Romów i zwiększyłoby ich udział w dostępie do funduszy UE i korzystaniu z nich.

¹²³Członek Koalicji Obywatelskiej Monitor Polska Roma; Wywiad 2; Wywiad 3; Wywiad 4; Wywiad 5; Wywiad 6.

¹²⁴Korespondencja pisemna między Fundacją Jaw Dikh a Ministerstwem Funduszy i Programów Regionalnych w okresie od października do grudnia 2024 r.

¹²⁵*Ibidem.*

¹²⁶Wywiad 2; Wywiad 3; Wywiad 4; Wywiad 5; Wywiad 6; Spotkanie 8, Spotkanie 9, Spotkanie 10.

5 DODATKOWE USTALENIA

Wyzwania związane z kryzysem romskim na Ukrainie - dyskryminacja i antycyganizm

Przybycie ukraińskich uchodźców romskich dodatkowo ujawniło istniejące luki w NRSF. Jak wielokrotnie zauważał polski Romski Monitor Obywatelski (RCM), Program na rzecz Romów nie jest w stanie odpowiednio przeciwdziałać systemowemu antycyganizmowi, który przejawia się w wykluczeniu ukraińskich uchodźców romskich z pomocy humanitarnej i usług publicznych. Rodziny ukraińskich Romów konsekwentnie zgłaszały, że są zawracane ze schronisk lub umieszczane w oddzielnych i niespełniających norm obiektach - sytuacja ta odzwierciedla szersze wzorce dyskryminacji mieszkaniowej, które zostały już udokumentowane podczas wdrażania NRSF.

Brak wyraźnego nacisku na zwalczanie antycyganizmu w ramach NRSF podważa jego zdolność do wspierania sprawiedliwego środowiska dla uchodźców romskich. Podczas gdy NRSF koncentruje się na edukacji i mieszkalnictwie dla polskich Romów, nie zajmuje się wyjątkowymi wyzwaniami, przed którymi stoją ukraińscy uchodźcy romscy, takimi jak brak dokumentacji, bariery językowe, trauma, zdrowie psychiczne i bezpieczeństwo. Wielu ukraińskich Romów uciekło bez legalnej identyfikacji, co wyklucza ich z dostępu do usług objętych NRSF. Brak mechanizmów zajmujących się kwestiami specyficznymi dla uchodźców podkreśla ich sztywność i niezdolność do dostosowania się do nowych i zmieniających się kontekstów.

Chociaż NRSF kładzie nacisk na poprawę dostępu do edukacji dla polskich Romów, nie został on rozszerzony na dzieci romskich uchodźców. Bariery językowe, uprzedzenia systemowe i brak dostosowanych programów nadal uniemożliwiają ukraińskim dzieciom romskim dostęp do polskich szkół. W obliczu konkurujących ze sobą priorytetów, takich jak integracja uchodźców i ciągłe wyzwania stojące przed polskimi Romami, rząd ma trudności z przydzieleniem odpowiednich zasobów, aby skutecznie wspierać każdą z tych grup.

WNIOSKI I ZALECENIA

NRSF ma kilka godnych uwagi mocnych stron. Jedną z jego kluczowych zalet jest ciągłość jako dedykowanej krajowej strategii na rzecz integracji Romów, która zapewnia trwałe zaangażowanie finansowe i koncentrację polityki na kluczowych obszarach, takich jak edukacja, mieszkalnictwo, zatrudnienie i integracja społeczna. Stabilność ta zapewnia ramy dla długoterminowych wysiłków mających na celu poprawę warunków życia i możliwości dla społeczności romskich.

Jednak NRSF ma również istotne słabości, które ograniczają jego skuteczność. Jednym z najbardziej krytycznych niedociągnięć jest brak wyraźnego uznania antycyganizmu za kwestię systemową. Nie zajmując się dyskryminacją strukturalną jako głównym wyzwaniem, NRSF nie ma ukierunkowanych środków zwalczania wykluczenia, uprzedzeń i rasizmu - czynników, które bezpośrednio wpływają na dostęp Romów do usług publicznych, edukacji i rynku pracy. To pominięcie osłabia ogólny wpływ polityki włączenia społecznego, ponieważ nie odnosi się do pierwotnych przyczyn różnic społecznych i gospodarczych.

Ponadto, chociaż udział Romów w strukturach decyzyjnych istnieje na papierze, w praktyce pozostaje on w dużej mierze symboliczny i symboliczny. Mechanizmy mające na celu uwzględnienie głosów Romów często nie mają rzeczywistego wpływu, oferując ograniczone możliwości znaczącego zaangażowania w projektowanie, wdrażanie lub zmianę polityki. Bez bardziej znaczącego uczestnictwa istnieje ryzyko, że polityka będzie oderwana od rzeczywistości, w której żyją społeczności romskie.

Kolejną poważną słabością NRSF jest jego brak zdolności adaptacyjnych. Od 2020 r. program pozostał w dużej mierze niezmienny, pomimo znaczących zmian geopolitycznych - w szczególności kryzysu uchodźczego na Ukrainie, który nieproporcjonalnie dotknął uchodźców romskich. Brak odpowiednich dostosowań politycznych sprawił, że wielu Romów, zwłaszcza ukraińskich uchodźców romskich, nie otrzymało odpowiedniego wsparcia ani uznania w krajowych strategiach reagowania.

Ponadto ograniczenia strukturalne i finansowe ograniczają długoterminowy wpływ NRSF. Działa on w cyklu rocznym, a organizacje i partnerzy co roku uczestniczą w konkursach i planują swoje działania na kilka miesięcy lub, co najwyżej, na jeden rok. Poleganie na krótkoterminowym finansowaniu opartym na projektach powoduje niestabilność, utrudniając organizacjom romskim i dostawcom usług wdrażanie zrównoważonych, długoterminowych inicjatyw. Ten model finansowania, w połączeniu z odgórnym podejściem do zarządzania, często prowadzi do biurokratycznej nieefektywności, która zmniejsza skuteczność interwencji w terenie. Rozwiązanie tych problemów wymaga bardziej inkluzywnego, elastycznego i skoncentrowanego na przeciwdziałaniu dyskryminacji podejścia. Wzmocnienie udziału Romów w procesie decyzyjnym, wyraźne włączenie środków mających na celu zwalczanie antycyganizmu oraz zmiana mechanizmów finansowania w celu umożliwienia wieloletnich, strategicznych inwestycji to niezbędne kroki w celu zwiększenia skuteczności NRSF.

Zalecenia dla władz krajowych

1. Uznanie antycyganizmu za barierę strukturalną. NRSF powinny wyraźnie uznać antycyganizm za podstawową przyczynę systemowego wykluczenia Romów. Uznanie to musi przekładać się na konkretne, międzysektorowe środki, które odnoszą się do jego różnych przejawów - w tym form instytucjonalnych, społecznych i dyskursywnych. Aby wspierać opracowywanie i wdrażanie tych środków, należy powołać specjalną grupę ekspertów składającą się z romskich aktywistów i naukowców. Ponadto należy stworzyć solidny mechanizm monitorowania i przeciwdziałania antycyganizmowi. Wymaga to ram instytucjonalnych zdolnych do systematycznego śledzenia, dokumentowania i reagowania na incydenty antycyganizmu. Bez oficjalnego uznania, skuteczne monitorowanie i ochrona przed mową nienawiści i przestępstwami z nienawiści pozostają niemożliwe. Przewyciężenie obecnego politycznego i instytucjonalnego zaprzeczenia jest niezbędne do osiągnięcia celów NRSF.
2. Wspieranie przywództwa i uczestnictwa politycznego Romów. NRSF muszą zostać zaktualizowane, aby odzwierciedlić zmieniającą się dynamikę w społecznościach romskich, w tym relacje międzypokoleniowe, role płci, używanie języka i tożsamość. Wzmocnienie zaangażowania obywatelskiego Romów - zwłaszcza wśród młodzieży - wymaga długoterminowych inwestycji w budowanie potencjału, edukację obywatelską, mentoring polityczny i wysiłki na rzecz umieszczenia romskich kandydatów na listach partii politycznych głównego nurtu.

Zalecenia dla instytucji europejskich

3. *Wzmocnienie odpowiedzialności poprzez mechanizmy UE. Komisja Europejska i inne organy międzynarodowe powinny dopilnować, aby państwa członkowskie wyraźnie zajęły się kwestią antycyganizmu w swoich krajowych programach dotyczących Romów. Można to osiągnąć poprzez włączenie antycyganizmu do procesu europejskiego semestru, w tym zalecenia dla poszczególnych krajów i uwarunkowania finansowania związane ze strategicznymi ramami UE dotyczącymi Romów.*

Zalecenia dla społeczeństwa obywatelskiego

4. Budowanie potencjału i domaganie się partycypacji strukturalnej. Romskie i pro-romskie CSO muszą inwestować w rozwój organizacyjny, budowanie sojuszy i zdolności rzecznicze. Powinny opowiadać się za formalnymi mechanizmami, które zapewnią ich zaangażowanie na wszystkich etapach cyklu NRSF - od projektowania i wdrażania po monitorowanie, ewaluację i sprawozdawczość.

Zalecenia dla innych interesariuszy

5. Promowanie integracji Romów w strukturach decyzyjnych. Aby zapewnić, że polityka publiczna odzwierciedla potrzeby społeczności romskich, zainteresowane strony powinny aktywnie wspierać reprezentację Romów na wszystkich szczeblach zarządzania - lokalnym, regionalnym i krajowym. Można to ułatwić poprzez rekrutację, programy mentorskie i integracyjne praktyki kształtowania polityki.

REFERENCJE

Lista wywiadów, korespondentów i spotkań wykorzystanych w raporcie:

1. Korespondencja pisemna pomiędzy Fundacją Jaw Dikh a Ministerstwem Funduszy i Programów Regionalnych w okresie od października do grudnia 2024 r.
2. Wywiady i bieżące dyskusje przy różnych okazjach z Moniką Szewczyk, badaczką zajmującą się Romami w Polsce, 2023-2025
3. Wywiady i bieżące rozmowy przy różnych okazjach z Karoliną Kwiatkowską i Karolem Kwiatkowskim, przedstawicielami Centralnej Rady Romów w Polsce oraz członkami komisji wojewodów oceniających projekty na rzecz społeczności romskiej do dofinansowania z Programu, pracującymi również jako asystenci romscy i regularnie zapraszani do udziału w Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych oraz Sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych. (kilkadziesiąt spotkań przy różnych okazjach, stałe konsultacje w latach 2023-2025 osobiście, online, rozmowy telefoniczne)
4. Wywiad z asystentem romskim i przedstawicielem Stowarzyszenia Romów Jududoro, styczeń 2025 r. (2 rozmowy telefoniczne)
5. Wywiad z badaczem i przedstawicielem Fundacji Dom Pogranicza Fundacja Dom Pogranicza, październik 2024 - styczeń 2025 (rozmowy telefoniczne i spotkania osobiste)
6. Wywiad z asystentem romskim i przedstawicielem Małopolskiego Stowarzyszenia Romów Jamaro, wrzesień 2023 - wrzesień 2024 (osobiście)
7. Wywiad i dyskusja (2 spotkania online) z przedstawicielami Pełnomocnika Rządu ds. Równego Traktowania październik, grudzień 2024 r.
8. Spotkanie w Poznaniu - 27.09.2024 (Władze, urzędnicy i służby społeczne województwa wielkopolskiego spotkały się w Poznaniu, aby omówić Program Romski w Polsce. Kluczowe tematy obejmowały wyzwania stojące przed asystentami edukacji romskiej oraz sytuację ukraińskich Romów. Konferencja sprzyjała dialogowi i współpracy w celu poprawy wsparcia i działań integracyjnych)
9. Spotkanie w Andrychowie - 16-17.10.2024 r. (Ogólnopolska Konferencja "Dialog, Praca, Rozwiązania", której celem była wymiana doświadczeń i poszukiwanie skutecznych metod integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce. W wydarzeniu wzięli udział przedstawiciele administracji publicznej, organizacji pozarządowych, eksperci oraz przedstawiciele społeczności romskiej. Podczas konferencji omówiono kluczowe wyzwania związane z edukacją, zatrudnieniem i przeciwdziałaniem dyskryminacji oraz zaprezentowano dobre praktyki wspierające integrację Romów. Wydarzenie stało się platformą do konstruktywnego dialogu i wypracowania rekomendacji dla dalszych działań w ramach "Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030".)
10. Spotkanie w Krakowie - 22.03.2023 (w spotkaniu wzięli udział przedstawiciele Urzędu Miasta Krakowa, Otwartego Krakowa, Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego, IOM Polska, UNHCR Polska, organizacji romskich, Salam Lab, asystenci romscy oraz badacze z Ośrodka Badań nad Migracjami. Dyskusja dotyczyła integracji Romów, polityk takich jak Program Romski, wsparcia dla uchodźców z Ukrainy oraz współpracy instytucjonalnej ze społeczeństwem obywatelskim.)
11. Spotkanie z przedstawicielami społeczności romskiej CPRSI ODIHR OBWE w Polsce, 4.06.2024 Warszawa
12. Spotkanie z Pełnomocnikiem Rządu ds. Równego Traktowania Romów w Polsce, 3.07.2024 Warszawa
13. Spotkanie sieciujące w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich w sprawie Romów z Ukrainy z udziałem rządu i lokalnych władz publicznych, organizacji międzynarodowych, organizacji pozarządowych i badaczy migracji, 9.02.2023, Warszawa.

KLUCZOWE DOKUMENTY I RAPORTY DOTYCZĄCE POLITYKI

- Program integracji społecznej i obywatelskiej społeczności romskiej w Polsce na lata 2021-2030: <https://www.gov.pl/attachment/2f8296d9-80d5-4236-a6a8-3e22260e38f1>
<https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/programme-of-roma-integration-2021-2030>
- Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych z 2005 r.
<https://www.gov.pl/attachment/f6197e7c-2c12-45e5-8fa2-77dcb3b9657c>
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (2021). *Sprawozdanie z realizacji Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030: Rok 2021.*
<https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/sprawozdanie-z-realizacji-programu-integracji-spoecznej-i-obywatelskiej-romow-w-polsce-na-lata-2021-2030-w-2021-r>
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (2022). *Sprawozdanie z realizacji Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030: Rok 2022.*
<https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/sprawozdanie-za-rok-2022-z-realizacji-programu->
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (2023). *Sprawozdanie z realizacji Programu na rzecz Społecznej i Integracji Społecznej i Obywatelskiej społecznej i obywatelskiej Romów Romów w Polska za Lata 2021-2030: Rok 2023.*
<https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/sprawozdanie-z-realizacji-programu-integracji-spoecznej-i-obywatelskiej-romow-w-polsce-na-lata-2021-2030-za-2023-rok>.
- Główny Urząd Statystyczny w Polsce. (2021). *Dane spisowe dotyczące edukacji Romów*
- Roma Civil Monitor. (2023). *Raport z monitoringu społeczeństwa obywatelskiego na temat jakości krajowych ram strategicznych na rzecz równości, integracji i uczestnictwa Romów w Polsce.* Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Luksemburg
- Roma Civil Monitor. (2018). *Raport z monitoringu wdrażania Krajowej Strategii Integracji Romów w Polsce: Koncentrując się na strukturalnych i horyzontalnych warunkach wstępnych pomyślnego wdrożenia strategii.* <https://cps.ceu.edu/sites/cps.ceu.edu/files/attachment/basicpage/3034/rcm-civil-society-monitoring-report-1-poland-2017-eprint-fin-4.pdf>
- Roma Civil Monitor. (2019). *Raport z monitoringu wdrażania Krajowej Strategii Integracji Romów w Polsce. Ocena postępów w czterech kluczowych obszarach strategii.*
<https://cps.ceu.edu/sites/cps.ceu.edu/files/attachment/basicpage/3034/rcm-civil-society-monitoring-report-2-poland-2018-eprint-fin.pdf>
- Roma Civil Monitor. (2020). *Raport z monitoringu wdrażania krajowych strategii integracji Romów w Polsce. Identyfikacja martwych punktów w polityce integracji Romów.*
<https://cps.ceu.edu/sites/cps.ceu.edu/files/attachment/basicpage/3034/rcm-civil-society-monitoring-report-3-poland-2019-eprint-fin.pdf>
- Najwyższa Izba Kontroli (2017). *Informacja o wynikach kontroli: Realizacja przez GMINAS z terenu województwa małopolskiego zadań w ramach Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014-2020.* <https://www.nik.gov.pl/plik/id,13984,vp,16428.pdf>.
- Czwarta opinia w sprawie Polski Komitetu Doradczego Rady Europy ds. Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych: <https://rm.coe.int/4th-op-poland-en/1680993391>
- Raport Krajowej Izby Obrachunkowej na temat romskich programów edukacyjnych w Małopolsce, 2016.
- Informacja o procedurze udzielania dotacji ze środków "Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030" na zadania z zakresu edukacji, mieszkalnictwa oraz innowacyjnych projektów integracyjnych w 2024 roku:
<https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/informacja-o-sposobie-postepowania-przy-udzielaniu-dotacji-ze-srodkow-programu-integracji-spoecznej-i-obywatelskiej-romow-w-polsce-na-lata-2021-2030-na-zadania-z-dziedzin-edukacja-mieszkalnictwo-innowacyjne-projekty-integracyjne-w-2024r>.

ZAŁĄCZNIK: LISTA PROBLEMÓW I WARUNKÓW

Walka z antycyganizmem i dyskryminacją

Problemy i warunki:	Znaczenie:	Określone przez strategię:	Środki zaradcze:	Zdefiniowane cele:	Szczegóły dotyczące wdrożenia NRSF w odniesieniu do problemu:
Antycyganizm nie został uznany za szczególny problem w krajowych ramach polityki	Istotny problem	Nieistotne	Nieobecny	Nieobecny	Brak przyjętego środka
Uprzedzenia wobec Romów	Istotne problemy	Wspomniane, ale niedostatecznie przeanalizowane	Obecny, ale niewystarczający	Nieobecny	Dane dostępne w Ministerstwie Sprawiedliwości
Przestępstwa z nienawiści wobec Romów / Mowa nienawiści wobec Romów (online i offline)	Istotne problemy	Wspomniane, ale niedostatecznie przeanalizowane	Obecne, ale niewystarczające; wymieniono dwie instytucje: Ministerstwo Sprawiedliwości i Policja; mają one śledzić i dostarczać dane do MSWiA.	Nieobecny	Dane dostępne w Ministerstwie Sprawiedliwości i Policji
Słaba skuteczność ochrony przed dyskryminacją	Istotne problemy. Program.	Nieistotne.	Nieobecny	Nieobecny	Brak przyjętych środków

Niewłaściwe postępowanie i dyskryminujące zachowanie policji (zaniżanie poziomu policyjnego)	Istotny problem	Nieistotne	Nieobecny	Nieobecny	Nie przyjęto żadnego środka
Bariery w faktycznym korzystaniu z prawa UE do swobodnego przemieszczania się	Istotny problem	Wspomniane, ale niewystarczająco przeanalizowane	Nieobecny	Nieobecny	Nie przyjęto żadnego środka
Antycyganizm wobec ukraińskich uchodźców romskich	Istotny problem	Nieistotne	Nieobecny	Nieobecny	<p>Duża liczba uchodźców romskich skorzystała z doradztwa w kwestiach społecznych. Niemniej jednak potrzeby w tym zakresie są znacznie większe.</p> <p>Duża liczba ukraińskich uchodźców romskich skorzystała z usług doradczych.</p> <p>Brak dostępnych danych w NRSF</p> <p>Dane są gromadzone przez romskie organizacje pozarządowe i organizacje humanitarne</p>

Edukacja

Problemy i warunki:	Znaczenie:	Określone przez strategię:	Środki zaradcze:	Zdefiniowane cele:	Szczegóły dotyczące wdrożenia NRSF w odniesieniu do problemu:
Brak dostępnej edukacji przedszkolnej i usługi ECEC dla Romów	Krytyczny problem	Zrozumiałe z ograniczeniami	Obecny, ale niewystarczający	Pewne cele, ale nierealistyczne	<p>Władze lokalne mają możliwość dotowania uczestnictwa dzieci romskich w przedszkolach.</p> <p>Bardzo niewiele władz lokalnych z tego korzysta</p>

SPRAWOZDANIE Z MONITOROWANIA PRZEZ SPOŁECZEŃSTWO OBYWATELSKIE WDRAŻANIA KRAJOWYCH RAM STRATEGICZNYCH DOTYCZĄCYCH ROMÓW w Polsce

					<p>możliwość</p> <p>Bardzo niewiele rodzin</p> <p>Roczne sprawozdania z realizacji programu</p>
Przedwczesne zakończenie nauki w szkole średniej	Krytyczny problem	Zrozumiałe z ograniczeniami. Program obwinia kulturę romską i praktykę wczesnego małżeństwa i ciąży wbrew niektórym cytowanym danym wskazującym inaczej	Obecny ale niewystarczające. Program obwinia kulturę romską i praktykę wczesnego małżeństwa i ciąży wbrew niektórym cytowanym danym wskazującym inaczej. Kwestia statusu ekonomicznego i antycyganizmu nie jest wspomniana w tym kontekście.	Pewne cele, ale nierealistyczne	<p>Władze lokalne mają możliwość dotowania szkolnictwa średniego</p> <p>Bardzo niewiele władz lokalnych korzysta z tej możliwości</p> <p>Dostępność danych: roczne sprawozdania z programu</p>
Wykształcenie średnie/szkolenie zawodowe oderwane od potrzeb rynku pracy	Krytyczne problemy	Zrozumiałe z ograniczeniami.	Obecny ale niewystarczające. Program ma na celu kontynuować szkolenia, z których Romowie prawie nie korzystają. Zazwyczaj takie szkolenia są oderwane od potrzeb rynku i są prowadzone przez instytucje niebędące Romami i organizacji i są kosztowne.	Pewne cele, ale nierealistyczne	<p>Władze lokalne mają możliwość subsydiowania uczestnictwa w szkolnictwie średnim</p> <p>Bardzo niewiele władz lokalnych korzysta z tej możliwości</p> <p>Dostępność danych: roczne sprawozdania z programu</p>

Niski poziom umiejętności i kompetencji cyfrowych oraz ograniczone możliwości ich rozwoju wśród uczniów	Krytyczne problemy	Zrozumiałe z ograniczeniami.	Obecny ale niewystarczające -	Nieobecny	<p>Władze lokalne mają możliwość poprawy umiejętności i kompetencji cyfrowych oraz ograniczone możliwości ich rozwoju wśród uczniów.</p> <p>Bardzo niewiele władz lokalnych korzysta z tej możliwości</p> <p>Dostępność danych: roczne sprawozdania z programu</p>
Niewłaściwe kierowanie uczniów romskich do szkół specjalnych	Istotne problemy	Wspomniane, ale niewystarczająco przeanalizowane	Obecna, ale niewystarczająca - reforma komisji psychologiczno-pedagogicznych oraz	Nieobecny	<p>Szkolenie dla asystentów romskich w celu wsparcia procesu edukacji</p> <p>Kilka szkoleń rocznie organizowanych przez gubernatora i organizacje pozarządowe</p> <p>Uczestniczy w nich bardzo niewiele miejscowości, większość asystentów, których w całym kraju jest około 80</p> <p>Dostępność danych: roczne sprawozdania z programu</p>

Zatrudnienie

Problemy i warunki:	Znaczenie:	Określone przez strategię:	Środki zaradcze:	Zdefiniowane cele:	Szczegóły dotyczące wdrożenia NRSF w odniesieniu do problemu:
Niski poziom umiejętności i kompetencji cyfrowych oraz ograniczone	Krytyczne problemy	Zrozumiałe z ograniczeniami.	Obecny ale niewystarczające -	Nieobecny	Władze lokalne mają możliwość poprawy umiejętności i kompetencji cyfrowych oraz ograniczone możliwości.

możliwości ich rozwoju wśród dorosłych					<p>dla ich rozwoju wśród dorosłych</p> <p>Bardzo niewiele władz lokalnych korzysta z tej możliwości</p> <p>Dostępność danych: roczne sprawozdania z programu</p>
--	--	--	--	--	--

Opieka zdrowotna

Problemy i warunki:	Znaczenie:	Określone przez strategię:	Środki zaradcze:	Zdefiniowane cele:	Szczegóły dotyczące wdrożenia NRSF w odniesieniu do problemu:
Słaby dostęp do opieki profilaktycznej (szczepienia), badania kontrolne, badania przesiewowe, podnoszenie świadomości	Krytyczny problem	Wspomniane, ale niewystarczająco przeanalizowane - obwinianie kulturę romską za	Wszystko zależy od poziomu edukacja, która jest traktowana priorytetowo	Nieobecny	Nie przyjęto żadnego środka
Usługi opieki zdrowotnej i planowania rodziny	Drobny problem - według Programu, ale w rzeczywistości prawicowa koalicja rządząca generalnie ogranicza dostęp do opieki seksualnej/reprodukcyjnej, a 500+ miało na celu podniesienie poziomu życia kobiet.	Nieistotne - zgodnie z programem	Nieobecny	Nieobecny	Nie przyjęto żadnego środka

	reprodukcyjnie				
Konkretne bariery dla lepszej opieki zdrowotnej nad grupami szczególnie wrażliwymi, takimi jak starsi Romowie, Romowie niepełnosprawni, LGBTIQ i inni	Niewielki problem - zgodnie z Programem, ale niektóre kategorie, na przykład LGBTI, napotykają znaczące problemy - są dyskryminowane przez główny nurt (oficjalna polityka prawicowej koalicji rządzącej i są, w najlepszym przypadku, traktowane z podejrzliwością przez społeczność romskie).	Nieistotne - zgodnie z programem	Nieobecny	Nieobecny	Nie przyjęto żadnego środka

Mieszkalnictwo, podstawowe usługi i sprawiedliwość środowiskowa

Problemy i warunki:	Znaczenie:	Określone przez strategię:	Środki zaradcze:	Zdefiniowane cele:	Szczegóły dotyczące wdrożenia NRSF w odniesieniu do problemu:
Slabe fizyczne zabezpieczenie mieszkań (zrujnowane lub slumsy)	Znaczące problemy dla Bergitka Roma w południowej Polsce	Rozumiane z ograniczeniami - Problemy mieszkaniowe napotykają nie tylko Bergitka Roma, ale także inne grupy w Polsce, zwłaszcza te, które od końca II wojny światowej do końca lat 80. były "koczownicze" i zostały przymusowo osiedlone w barakach na obrzeżach miast. w barakach na obrzeżach miast.	Ten obszar dla Bergitka Roma jest traktowany priorytetowo; uzasadnieniem jest to, że poprawa warunków mieszkaniowych pomoże dzieciom w edukacji	Niektóre cele, ale nieistotne - odnoszą się do finansów przeznaczonych na poprawę warunków mieszkaniowych dla Bergitka Roma	Nie przyjęto żadnego środka
Brak bezpieczeństwa własności (tytuły prawne nie są jasne i bezpieczne)	Istotny problem	Wspomniane ale w wystarczającym stopniu - tytuły prawne nie są jasne i bezpieczne bezpieczne dla większości Romów w Polsce, zarówno dla Bergitki (zazwyczaj ich tytuły prawne nie są jasne), jak i dla innych grup, które są mieszkańcy miast (większość)	Nieobecny	Nieobecny	Nie przyjęto żadnego środka

		i są umieszczane w miejskich mieszkaniach socjalnych (nie jest jasne, jak zrobić w takich mieszkaniach ulepszenia - z budżetu Programu lub z budżetu władz lokalnych)			
Przeludnienie (dostępna przestrzeń/pokój dla rodzin)	istotny problem	Wspomniany ale wystarczająco	Nieobecny	Nieobecny	Nie przyjęto żadnego środka

Ochrona socjalna

Problemy i warunki:	Znaczenie:	Określone przez strategię:	Środki zaradcze:	Zdefiniowane cele:	Szczegóły dotyczące wdrożenia NRSF w odniesieniu do problemu:
Wysoki wskaźnik zagrożenia ubóstwem oraz sytuacja materialna i deprivacja społeczna	Znaczące problemy, jednak, i głównie dla Bergitka Roma; w rzeczywistości kwestie o wysokim ryzyku-	Wspomniano o tym, ale nie przeanalizowano tego w wystarczającym stopniu, głównie twierząc, że poziom wykształcenia Romów jest odpowiedzialny za,	Program dokonuje rozróżnienia między tym, co robi (finansowanie), a tym, co robi EFS lub Bruksela w celu wydostania Romów.	Nieobecny	Nie przyjęto żadnego środka

SPRAWOZDANIE Z MONITOROWANIA PRZEZ SPOŁECZEŃSTWO OBYWATELSKIE WDRAŻANIA KRAJOWYCH RAM STRATEGICZNYCH DOTYCZĄCYCH ROMÓW w Polsce

	ubóstwo również dotyczy innych grup	więc sami są winni	od materialnej i ekonomicznej deprivacji		
--	-------------------------------------	--------------------	--	--	--

Usługi społeczne

Problemy i warunki:	Znaczenie:	Określone przez strategię:	Środki zaradcze:	Zdefiniowane cele:	Szczegóły dotyczące wdrożenia NRSF w odniesieniu do problemu:
Wysoki wskaźnik zagrożenia ubóstwem oraz sytuacja materialna i deprivacja społeczna	Znaczące problemy dotyczą jednak głównie Bergitka Roma; w rzeczywistości kwestie wysokiego ryzyka ubóstwa odnoszą się również do innych grup.	Wspomniano o tym, ale nie przeanalizowano tego w wystarczającym stopniu, przeważnie twierdzi się, że poziom wykształcenia Romów jest za to odpowiedzialny, więc sami są sobie winni.	Obecny, ale niewystarczający	Nieobecny	Nie przyjęto żadnego środka

Ochrona dzieci

Problemy i warunki:	Znaczenie:	Określone przez strategię:	Środki zaradcze:	Zdefiniowane cele:	Szczegóły dotyczące wdrożenia NRSF w odniesieniu do problemu:
Ochrona dzieci nieuwzględniona w	Zgodnie z Programem jest to kwestia nieistotna.	Nieistotne. Jednak wiedza na temat	Nieobecny	Nieobecny	Nie przyjęto żadnego środka

NRSF	Antycyganizm nie jest w niej nawet wspomniany. Ogólna polityka i działalność ośrodków opieki społecznej odnosi się do tej kwestii w ramach polityki "ślepej na kolory".	Kwestia ta jest ograniczona wśród naukowców i wśród Romów lub nieaktualna. Ma to wpływ na wiedzę o państwie.			
Szczególna podatność dzieci romskich na zagrożenia	Znaczące problemy zgodnie z Programem, ponieważ romskie dzieci, kobiety i dziewczęta są kategoriami wymienionymi w Programie jako podmioty dyskryminacji i uważane za wymagające wsparcia ze strony państwa. Program wiąże jednak te kwestie z własną społecznością (patriarchalną) lub kulturą romską.	Nieistotne. Jednak wiedza na ten temat jest ograniczona	Nieobecny	Nieobecny	Nie przyjęto żadnego środka

Promowanie (świadomości) romskiej sztuki, kultury i historii

Problemy i warunki:	Znaczenie:	Określone przez strategię:	Środki zaradcze:	Zdefiniowane cele:	Szczegóły dotyczące wdrożenia NRSF w odniesieniu do problemu:
Niska świadomość lub brak świadomości ogółu społeczeństwa na temat wkładu romskiej sztuki i kultury w dziedzictwo narodowe i europejskie	Poważne problemy, ponieważ niewiele osób osiąga wykształcenie wyższe	Wspomniane, ale niedostatecznie przeanalizowane - zazwyczaj są to ceremonie podkreślające Międzynarodowy Dzień Romów, romską flagę lub język.	Obecne, ale niewystarczające - przez ekspertów romskich określane jako "folkloryzacja", tj. wspieranie romskich tańców i śpiewów.	Niektóre cele, ale nieistotne	Nie przyjęto żadnego środka

FUNDACJA JAW DIKH!

**CENTRALNA
RADA ROMÓW
W POLSCE**

Raport został przygotowany w ramach inicjatywy "[Działania przygotowawcze - Romski Monitoring Obywatelski - Wzmocnienie potencjału i zaangażowania Romów i pro-romskiego społeczeństwa obywatelskiego w monitorowanie polityki przegład](#)" realizowanej przez konsorcjum kierowane przez Instytut Demokracji Uniwersytetu Środkowoeuropejskiego (DI/CEU), w tym Europejską Sieć Romskich Organizacji Oddolnych (ERGO Network), Fundację Secretariado Gitano (FSG) i Europejskie Centrum Praw Romów (ERRC). Inicjatywa została sfinansowana przez Dyрекcję Generalną Komisji Europejskiej ds. Sprawiedliwości i Konsumentów (DG Just) w ramach umowy o świadczenie usług nr. JUST/2020/RPAA/PR/EQUA/0095.